

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA‘LIMI VAZIRLIGI
SAMARQAND VILOYATI XALQ TA‘LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDIY
MARKAZI**

**PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI
KAFEDRASI**

**TA‘LIM-TARBIYA JARAYONIGA
PSIXOLOGIK YONDASNUV
MODULI BO‘YICHA**

O‘QUV-USLUBIY MAJUMA

Samarqand – 2020

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ
TA’LIMI VAZIRLIGI
SAMARQAND VILOYATI XALQ TA’LIMI
XODIMLARINI QAYTA TAYYORLASH VA
ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
HUDUDIIY MARKAZI**

2.2
МОДУЛ

**TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA
PSIXOLOGIK YONDASNUV
MODULI BO‘YICHA**

O‘QUV-USLUBIIY MAJUMA

MALAKA YO‘NALISHI:

BARCHA FAN O‘QITUVCHILARI

Samarqand – 2020

Ushbu ishchi o‘quv reja va dasturi Ilmiy-metodik kengash yig‘ilishining 2020-yil 4-yanvardagi 1-sonli qaror bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

- U.A.Butaeva** – Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari kafedrasini o‘qituvchisi
- N.A.Abdumannotova** – Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari kafedrasini o‘qituvchisi
- A.A.Raximov** – Samarqand VXTXQTMO hududiy markazi Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari kafedrasini o‘qituvchisi

Ishchi o‘quv reja va dasturi “Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasining 2020-yil 4-yanvardagi 1-sonli yig‘ilish qarori bilan tasdiqlangan.

Kafedra mudiri: _____ G.Fayzullayeva

“KELISHILDI”

O‘quv va ilmiy ishlar

bo‘yicha direktor o‘rinbosari _____D.Urinboyeva

MUNDARIJA

I. Ishchi dastur	5
II. Modulni o‘qitishda foydalaniladigan interfaol ta’lim metodlari.....	10
III. Nazariy materiallar.....	16
IV. Amaliy mashg‘ulot materiallari.....	53
V. Glossariy.....	63
VI. Adabiyotlar ro‘yxati.....	66

ИШЧИ ДАСТУР

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-sonli qaroriga muvofiq, mazmun va sifat jihatidan xalqaro talablarga javob beradigan, ilg‘or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llagan holda yangilangan o‘quv rejalari va dasturlariga muvofiq ishlab chiqilgan o‘quv va o‘quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini tayyorlash va nashr etishni tashkil qilish vazifalari belgilab berilgan. Shu bilan birga, pedagog kadrlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning ilg‘or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish tizimini yanada takomillashtirish taqozo etadi.

Ishchi dasturi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli va 2017 yil 5 iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi PF-5106 Farmonlarida belgilangan demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasidagi islohotlarda yoshlar faolligini oshirish bilan bog‘liq bir qator yangi va muhim ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u zamonaviy talablar asosida umumiy o‘rta ta’lim maktablari amaliyotchi psixologlari malakasini oshirish jarayonlarining mazmunini takomillashtirish hamda ularning kasbiy psixologik faoliyatini samarasini oshirishni nazarda tutadi.

“Ta’lim-tarbiya jarayoniga psixologik yondashuv” modulining ishchi dasturi fan o‘qituvchilari malakasini oshirish kursining o‘quv dasturi asosida tuzilgan bo‘lib, u fan o‘qituvchilarga o‘quv faoliyatini boshqarish psixologiyasining mazmun va mohiyatini ochib beradi.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: fan o‘qituvchilarining o‘quv – tarbiya jarayonini tashkil etish, boshqarish va amalga oshirishning nazariy – amaliy asoslarini faoliyatiga tatbiq etish kompetensiyalarini rivojlantirish.

Modulning vazifasi:

o‘quv faoliyatining ijobiy-emotsional ruhda kechishiga shart-sharoit yaratish uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish;

pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi konstruktiv hamkorlikni o‘rnatish, pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy munosabatni mustahkamlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Modul bo‘yicha tinglovchilarning bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar

Tinglovchi:

1. -ta'lim psixologiyasi haqida;

-tarbiya psixologiyasi haqida;

-yosh davrlari psixologiyasi, bola ruhiy rivojlanishining yosh xususiyatlari, yosh senzitivliklari haqida;

-bilimlarni o'zlashtirish jarayoni va uning psixologik komponentlari;

-ta'lim va taraqqiyot jarayonining psixologik xususiyatlarini, ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlovchi omillar va ulardan unumli foydalanish yo'llarini;

-pedagogik hamkorlik psixologiyasi haqida;

-o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirish psixologik usullarini;

-tarbiya jarayonining psixologik qonuniyatlari va bu sohadagi muammolar, izlanishlar, yangilik va yutuqlar haqida;

- o'quvchi-tarbiyalanuvchilar guruhlaridagi shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari hamda jamoadagi psixologik iqlim va uni yaxshilash yo'llari haqida.

2. Quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim:

-jamo'a a'zolarining shaxs xususiyatlarini va emotsional holatlarini hisobga olgan holda, ular bilan samarali muloqot qilish;

-nizoli vaziyatlarda o'zini boshqara olish;

-empatiya, identifikatsiya, refleksiya kabi muloqot mexanizmlarini egallash;

3. Quyidagi malakalarni egallagan bo'lishi shart:

- pedagogik faoliyatida psixologik ta'minlovchi ijobiy o'quv motivlarini vujudga keltirish;

- o'qituvchilarga xos bo'lgan kasbiy sifatlar va maxsus qobiliyatlarni o'zlashtirish,

- ta'lim muassasasining ijtimoiy muhitini muvofiqlashtirish, ijtimoiy moslashmaslik va zo'riqlashlarning bartaraf etish,

4. Quyidagi kompetensiyalarni egallagan bo'lishi shart:

O'z-o'zini rivojlantirish, o'z ustida ishlash kompetentligi ko'rsatkichlari:

- o'quvchi tarbiyasi usullari va zamonaviy yondashuvlarni bilish.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Ta'lim-tarbiya jarayoniga psixologik yondashuv” o'quv moduli nazariy va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Nazariy mashg'ulotlarda maktab yoshidagi bolalarning psixologiyasi haqida ma'lumotlar beriladi.

Amaliy mashg'ulotlarda maktab yoshidagi bolalarning psixologiyasi, o'quvchi shaxsi rivojlanishida va o'qitishda differensial yondashuv o'rgatiladi.

Mashg'ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlar, test o'rovlari, amaliy mashg'ulotlar, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash va boshqa interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Ta'lim-tarbiya jarayoniga psixologik yondashuv” o'quv moduli mazmuni o'quv rejadagi “Pedagogning kasbiy kompetentligi va mahorati” o'quv moduli bilan uzviy bog'langan holda fan o'qituvchilarining kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar o'quv faoliyatini boshqarish usullarini o'rganish, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

№	Modul mavzulari	jami	nazariy	Amaliy	Mustaqil ta'lim
2.2.1.	Maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi va ta'lim-tarbiya jarayonida uni xisobga olish	2	2		
2.2.2.	Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning individuval xususiyatlarning o'ziga xosligi	2		2	2
2.2.3.	Shaxsning psixologik xususiyatlari dianostikasi	4		2	
2.2.4.	O'quv jarayonini tashkil etishning psixologik asoslari	2		2	
	Jami	10	2	6	2

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1–mavzu. Maktab yoshidagi bolalarning psixologiyasi va ta'lim-tarbiya jarayonida uni xisobga olish (2 soat)

Yosh davrlari klassifikatsiyasi, har bir yosh davrining o'ziga xosligi, yangiliklari. O'quvchi shaxsining rivojlanish xususiyatlari. Yosh davrlaridagi yosh inqirozlari. Har bir yosh davrining o'ziga xos rivojlanishi va uni ta'lim jarayonida hisobga olish.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg‘ulot (2 soat): Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlarning o‘ziga xosligi.

Ta’limda o‘quvchilarni individual tipologik va psixologik xususiyatlari va o‘zlashtirish imkoniyatlariga ko‘ra differensial yondashish. Turli emotsional buzilishi (giperaktivlik, agressivlik, xavotirlanish) va hulqida og‘ishish mavjud o‘quvchilarni psixologik xususiyatini hisobga olgan holda ta’limni tashkillashtirish. O‘quv jarayonining psixologik asoslari: o‘quvchining o‘quv faoliyati motivlarini aniqlash va ular orqali o‘quv faoliyatiga ehtiyoj uyg‘otish. O‘quv faoliyatining ijobiy-emotsional ruhda kechishiga shart-sharoit yaratish. O‘quvchi tarbiyasi usullari va zamonaviy yondashuvlar. Pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi konstruktiv hamkorlikni o‘rnatish, pedagog va o‘quvchi o‘rtasidagi ijobiy munosabatni mustahkamlash.

2-amaliy mashg‘ulot (2 soat): Shaxsning psixologik xususiyatlari dianostikasi

Shaxsning rivojlanishi va kamolotida biologik va ijtimoiy komponentlarning roli. Odamning psixik rivojlanishi va shaxs kamolotidagi harakatlantiruvchi kuchlar. Yosh avlodni har tomonlama rivojlantirishning asosiy omillari va shart-sharoitlari. Shaxsdagi tug‘ma, orttirilgan sifatlar va ularning ijtimoiy muhitga bog‘liq sifatlar bilan bog‘liqligi.

3-amaliy mashg‘ulot (2 soat): O‘quv jarayonini tashkil etishning psixologik asoslari.

O‘quv jarayonini o‘quvchi shaxsining yosh, psixologik va individual xolatlarini inobatga olgan holda tashkil etish. O‘qituvchining psixologik xolatini yaxshilash va darsga nisbatan munosabatini muvofiqlashtirish kabi ko‘nikmalarni tashkil etish. Dars jarayonida o‘qituvchi–o‘quvchi va o‘quvchi –o‘quvchi munosabatlarini yaxshilash bo‘yicha ishlarni amalga oshirish.

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi: - ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma’lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash); - davra suhbatlari (ko‘rilayotgan loyiha yechimlari bo‘yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish); - bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo‘yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

**MODULNI O‘QITISHDA
FOYDALANILADIGAN INTERFAOL
TA’LIM METODLARI**

“KEYS-STADI” metodi

“**Keys-stadi**” - inglizcha soʻz boʻlib, (“case” – aniq vaziyat, hodisa, “stadi” – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qaerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none">✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish;✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda);✓ axborotni umumlashtirish;✓ axborot tahlili;✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻni belgilash	<ul style="list-style-type: none">✓ individual va guruhda ishlash;✓ muammolarni dolzarblik ierarxiasini aniqlash;✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining yechimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish	<ul style="list-style-type: none">✓ individual va guruhda ishlash;✓ muqobil yechim yoʻllarini ishlab chiqish;✓ har bir yechimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish;✓ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot	<ul style="list-style-type: none">✓ yakka va guruhda ishlash;✓ muqobil variantlarni amalda

	qo'llash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish
--	---

Keys. Kutubxonada kitob o'qib o'tirgan o'quvchilarga halqit berib baland ovozda gapirayotgan o'quvchi bor, u o'quvchi kitob o'qiyotgan quvchilarga, xalaqit bera boshladi: gapirayotgan gaplari bilan barchani diqqatini bo'lib chalg'ita boshladi.

Sizning xarakatingiz....

Keysni bajarish boskchnlarn va topshirikdar:

- Keysdagp muammoni keltprpb chik;argan asospp sabablarni belgplang(indivndual va kichnk guruxda).
- Mobil plovani ishga tushirish uchun bajarpladagina ishlar ketma-ketligini belgplang (juftlpklardagi ish).

FSMU metodining tavsifi: Bu metod mashg'ulotda o'rganilayotgan mavzuning muhokamasi jarayonida unga doir masalalar bo'yicha talabalar o'z fikrlarini bayon qilishlari, shu fikrlarni asoslovchi sabablarni ko'rsatishlari, ularni tasdiqlovchi misollarni keltirishlari va pirovardida umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishlarini o'rgatish va mashq qildirish metodidir.

Bu metod talabalarni erkin fikrlashga, o'z fikrini himoya qilishga va boshqalarga o'z fikrini o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, bahs-munozara madaniyatiga, shu bilan bir qatorda, talabalar tomonidan o'quv jarayonida egallangan bilimlarni tahlil etishga va o'zlashtirish darajasini aniqlashga, baholashga o'rgatadi.

FSMU metodining umumiy sxemasi:

F-fikringizni bayon eting;

S-fikringizni asoslovchi **sabab** ko'rsating;

M-ko'rsatgan sababingizni tasdiqlovchi *misol* keltiring;

U- fikringizni *umumlashtiring*.

FSMU metodini amalda qo'llash namunasi:

O'qituvchi quyidagiga o'xshagan vazifalar yozilgan tarqatma materiallarni oldindan tayyorlab, mashg'ulot vaqtida kichik guruhlariga yoki alohida talabalarga tarqatadi.

1-vazifa. "Ta'lim texnologiyasi o'zini oqlaydi" mavzusi yuzasidan fikrlaringizni FSMU metodi bo'yicha bayon eting.

F- _____

S- _____

M- _____

U- _____

2-vazifa. "Madaniy o'simliklarning begona o'tlar bilan munosabati" mavzusi yuzasidan fikrlaringizni FSMU metodi bo'yicha bayon eting.

F- _____

S- _____

M- _____

U- _____

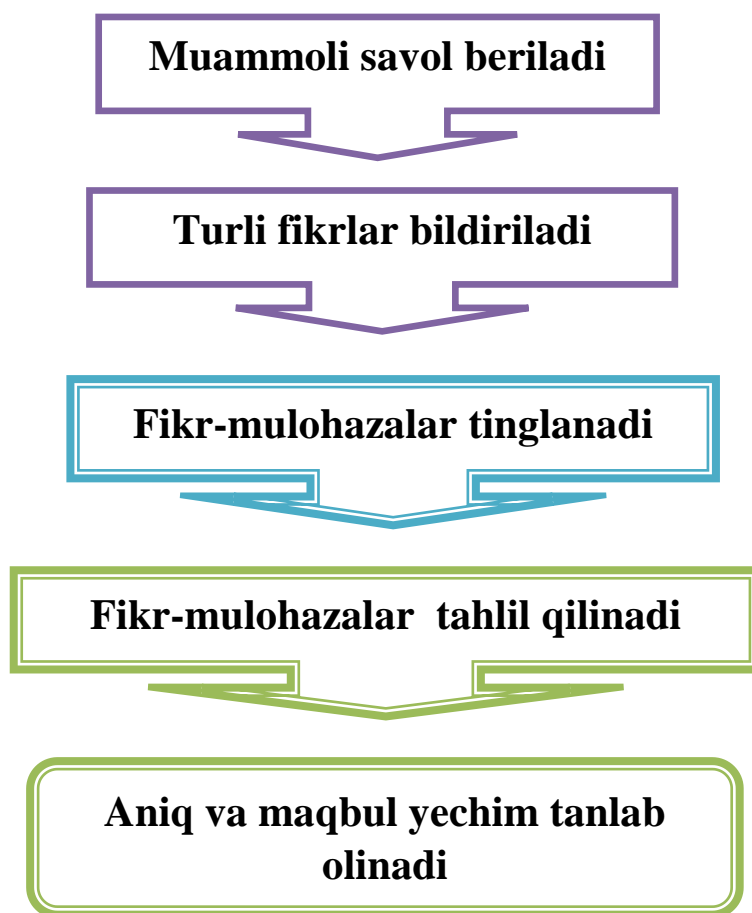
O'qituvchi vazifani bajarish uchun vaqtni belgilab e'lon qiladi. Vazifalarni bajarish vaqtida umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Talabalar o'zlariga berilgan vazifani bajarib bo'lgandan so'ng, ularning umumiy muhokamasini tashkil qiladi. Vazifani eng yaxshi bajarganlar rag'batlantiriladi.

"BAHS -MUNOZARA" METODI

"Баҳс -мунозара" методи- бирор мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс-мунозара ва фикр алмашув тарзида ўтказиладиган машғулот методидир.

Bahs-munozaralar o'quv guruhini ikki yoki undan ko'p kichik guruhlariga bo'lgan holda ishtirokchilarning biror mavzu bo'yicha o'zaro fikrlar almashishi tarzida o'tkaziladi.

«Bahs-munozara» metodining tuzilmasi

Bahsning samarali bo'lishi eng avvalo bahslashuvchilarning bir-birlariga nisbatan qanday holatda joylashuvlariga bog'liq. Tinglovchi va muzokarada qatnashuvchilarning o'zaro joylashuvlari va ularning psixologik mavqelarining mohiyati muhim ahamiyatga ega ekanligi bois biz ushbu masala bo'yicha quyidagi variantlarni keltiramiz:

- **Sinf sharoiti.** Bu - an'anaviy dars o'tkazish shakli bo'lib, tinglovchilar bir-birlarining yuzlarini ko'rish imkoniyatlari cheklangan holatda o'tiradilar. Ularning doska oldidagi o'qituvchiga va u bayon etayotgan mazmunga nisbatan munosabatlari va mas'uliyatlari turlicha. Bu sharoitda bahs o'tkazish mumkin emas. Chunki sinfda oxirgi qatorda o'tirgan bola bilan birinchi qatorda o'tirganning darsga munosabati keskin farq qiladi. Tinglovchining psixologik mavqei - «**Men**» - **o'yindan tashqarida**» deb baholanadi.

- «**Men**» - **o'yinda**» deb ataluvchi holat: tinglovchilar doira shaklidagi stol atrofida joylashadilar va o'rta tashlangan mavzu yuzasidan erkin fikr almashish, hattoki, ayrim ijtimoiy rollarga ham kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar, hatto

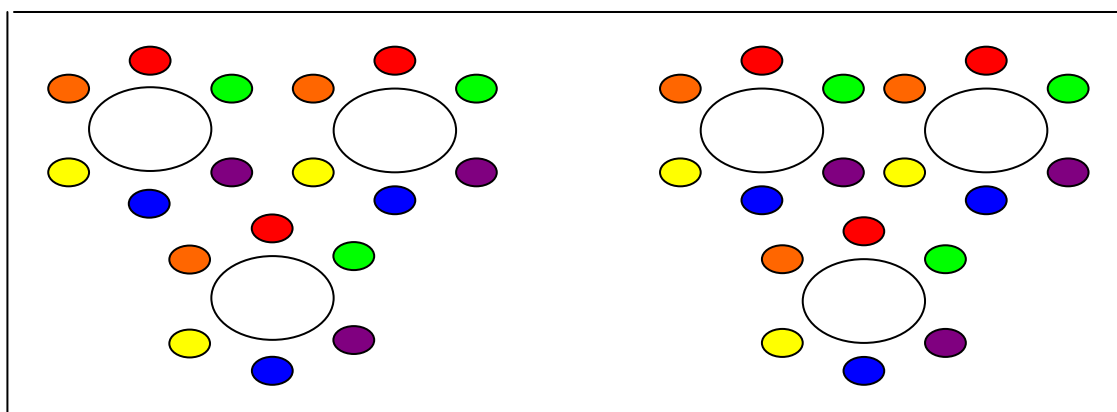
boshlovchi ham «qatorda» o‘tiradi. «Ishchanlik o‘yinlari» va boshqa rolli o‘yinlar ana shunday sharoitda o‘tkazilishi mumkin.

- «Men» - **munozarada**» deb ataluvchi holat ayni bahs - munozaralar o‘tkazish uchun qulay, chunki unda shaxs o‘z fikrini dadil aytish uchun imkoniyatni his qiladi. Odatda, bunday bahslar to‘rtburchak stol atrofida uyushtiriladi.

- «Men» - **hamkorlikdaman**» degan holat kattaroq guruhlar tarkibida tashkil etiladi. Munozara a‘zolari to‘rt-besh kishidan bo‘lib alohida stollar atrofida o‘tirib, har bir guruh o‘z qarorini chiqaradi. «Munozara» klublari» faoliyati shu tarzda tashkil etiladi.

2-sxema

«Bahs-munozara» metodi ishtirokchilarining joylashishi sxemasi

Bu keltirilgan har bir xolat bahs qatnashuvchilarida o‘ziga xos ruhiy tayyorgarlik va mas’uliyat xissini keltirib chiqaradi.

Demak, dars mobaynida o‘qituvchi mavzuning xarakteri va u bo‘yicha shakllantirish lozim bo‘lgan bilim, malaka va fazilatlarga mos tarzda munozara sharoitini tanlashi va shundan keyingina mashg‘ulotni boshlashi kerak. Ko‘rinib turibdiki, an’anaviy sinfda tashkil etiladigan mashg‘ulotlarning samaradorligi deyarli yo‘q, chunki ular oldingi qatorlarda o‘tirgan tinglovchilarning faolligigagina yo‘naltirilgan, qolganlar «o‘yindan tashqari» holatda, bu narsa ularning dars mazmuniga munosabatlarida bevosita aks etadi.

Kichik, tor doiralardagi ixcham guruhlarda uyushtirilgan munozaralarning **erkin mavzuli, yo‘naltirilgan va aniq ssenariyli disput** turlari mavjud bo‘lib, bu tanlangan mavzuga va munozara guruhlarining muloqot tajribasiga bog‘liqdir («disput» so‘zining lug‘aviy ma’nosi - «fikrlayapman», «tortishayapman», degan ma’nolarni bildiradi). Kichik guruhlarda tashkil qilinadigan munozaralardagi asosiy narsa - guruh a‘zolarining tanlangan mavzu xususiyatiga qarab, har birining o‘z fikr-mulohazalarini oxirigacha bayon etish imkoniyatlari borligidir.

Bunday guruhda boshlovchi ham qatorda o'tirib, mavzuning yechimi batamom hal bo'lmaguncha faol muloqotlarning ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Lekin asosiy rol guruhning a'zolariga yuklanganligini va bevosita ajralib chiqqan norasmiy lider asosiy bahs yurituvchi bo'lishi mumkinligini unutmasligi zarur. Bunday bahs-munozaralar turli sharoitda, ko'pincha bahs ishtirokchilari uchun tabiiy sharoitlarda (masalan, sinfda, talabalar auditoriyalarida, ish xonalarida va b.da) o'tkazilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

2.2

MODUL

NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-Mavzu: Maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi va ta'lim-tarbiya jarayonida uni xisobga olish

Reja:

1. Yosh davrlari klassifikatsiyasi
2. Har bir yosh davrining o'zigaxos psixologik rivojlanishi
3. Yosh davrlari krizislari va psixologik o'zgarishlar
4. Har bir yosh davridagi shaxslarni to'g'ri shakllantirishda ma'rifiy tadbirlar va bilimdonlikning o'rni

«Farzandlaringizni ilm va odobini, o'zingizning ilm va odobingiz bilan cheklamang, ularni kelgusi zamon uchun tayyorlang, chunki ular sizning zamonangizga tegishli emas, ular kelgusi odamlardir».

(Aflotun)

Dars maqsadi: Tinglovchilar va ular orqali maktab o'quvchilarining psixologik rivojlanishi, ruhiy xususiyatlari va bola shaxsi kamolatiga ta'sird etuvchi omillarni pedagogik-psixologiya fani asoslari yordamida yoritish hamda ular haqida tushuncha berish.

Pedagogik-psixologiya va yosh psixologiyasi fani umum o'rta ta'lim maktab o'qituvchilari oldida ta'lim – tarbiya jarayonida to'g'ri, ilmiy asosda tashkil qilish, uchun ta'lim jarayonining o'ziga xos psixologik qonuniyatlarini, ya'ni o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayoni, ko'nikma va malakalarni, faol, mustaqil hamda ijodiy tafakkur jarayonlarini tarkib toptirishni yaxshi bilish lozim bo'ladi. Biz o'quvchilarda «massa» yoki «quvvat» degan fizik tushunchani tarkib toptiriyapmiz deb, tasavvur qilib ko'raylik. Bunda kundalik hayotimizdagi oddiy tushunchalar bilan ilmiy tushunchalar o'rtasidagi o'zaro munosabat va o'zaro bog'lanishlarning umumiy qonuniyatlarni bilish lozim. (maktab o'quvchilarida ilmiy tushunchalarni tarkib toptirish paytida, psixolog L.S.Выготskiy ko'rsatib o'tganidek, ularda ma'lum hodisalarga nisbatan o'zlarining kundalik hayotdagi oddiy tushunishlari bo'ladi. Bu esa ilmiy tushunchalarning tarkib topishiga ma'lum darajada ta'sir qiladi).

Bu borada mazkur pedagogika- psixologiya fanida aynan o'quv-tarbiya jarayonini to'g'ri va faol tashkil qilish uchun bilish zarur bo'lgan yosh va pedagogik psixologiyani o'qituvchi tomonidan mukammal bilishni taqozo etadi.

Ta'lim-tarbiya muassasalaridagi o'quvchi faoliyat va xatti-harakatlarining konkret turlarini o'rganuvchi pedagogik psixologiya ikki fanning, ya'ni psixologiya va pedagogika fanlarining tutashgan joyidan o'rin olgandir. Pedagogik-psixologiya maktabda bilimlarni, ko'nikma va malakalarni egallash (qonuniyatlarini (o'rganish), bu jarayonlarda sodir bo'ladigan yakka tarzdagi tafovutlarni tekshiradi, o'quvchilarda faol, mustaqil va ijodiy tafakkurni tarkib toptirish qonuniyatlarini o'rganadi.

Pedagogik-psixologiya ta'lim-tarbiya ta'siri bilan o'quvchilar psixikasida sodir bo'ladigan o'zgarishlarni tahlil qiladi. Bundan tashqari, o'quv materiallarining o'quvchilarga mos kelishi, turli ta'lim metodlarining psixologik jihatdan samaradorligi, darsliklari, o'quv qurollari, asbob-uskinalar va maktab ishlari, muammolarini o'rganishni pedagogik psixologiya fani nazarda tutish.

Pedagogik-psixologiyaning eng muhim vazifalaridan biri maktabdagi ta'lim jarayonini yanada takomillashtirishning psixologik asoslarini ishlab chiqishdan iborat bo'lib, bu narsa yangi ta'lim dasturiga o'tish munosabati bilan ta'limning mazmunida yuzaga kelgan jiddiy o'zgarishlar bilan bog'liq.

Pedagogik-psixologiya shu bilan birga o'quvchilar shaxsining tarkib topish jarayonini, bu jarayonning umumiy qonuniyatlarini va individual farqlarini, turli tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'sirini hamda o'quvchilarning o'z-o'zini tarbiyalashning psixologik asoslarini tekshiradi.

Pedagogik-psixologiya ta'lim-tarbiya jarayonining tashkilotchisi bo'lgan o'qituvchi shaxsini va o'qituvchi mehnatining xususiyatlarini o'rganadi. Bunda o'qituvchining ta'lim-tarbiya ishlaridagi yutuqlarini ta'minlovchi sifatlarini ajratib ko'rsatish bilan birga uning pedagogik bilimlari, ko'nikma, malaka va qobiliyatlarining tarkib topishi hamda taraqqiyotining psixologik sharoitlari aniqlanadi.

Pedagogika-psixologiya ham, yosh psixologiyasi ham umumiy psixologik qonuniyatlarni ochib beradigan, psixik jarayonlarni, psixik holatlarni va voyaga yetgan kishi shaxsining yakka tarzda psixologik xususiyatlarini o'rganadigan umumiy psixologiyaga asoslanadi.

Bu borada rus pedagogi K.D.Ushinskiy «Inson-tarbiya predmeti sifatida» degan mashhur kitobining Muqaddimasida bunday deb yozgan: «Biz pedagoglarga unday yoki bunday qilinglar deb aytmaymiz: ammo biz ularga: o'zingiz boshqarmoqchi bo'lgan psixik hodisalarning qonunlarini o'rganish va bu qonunlarga amal qilib, hamda ularni tadbiiq qilmoqchi bo'lganingiz sharoitlarni hisobga olib ish qiling, deb aytamiz».

So'nggi yillarda differensial psixologiyada va ayniqsa individual tafovutni o'rganuvchi differensial psixofiziologiyada katta yutuqlarga erishildi. Bu yo'nalishni yana ham rivojlantirishda turli shaxsiy xususiyatlarini o'lchash uslublarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Albatta hozirgi kunda shaxsni ta'lim-tarbiya jarayonini oilada, ya'ni o'z-o'zini tarbiyalash shaxsning o'z xatti-harakati orqali o'zida ijobiy karakter xislatlarini tarkib toptirishga qaratilmog'i shart. Bu sifat ko'pincha bola taraqqiyotining o'smirlik bilan o'spirinlik o'rtasidagi davrlarga to'g'ri keladi. Lekin shaxs o'z-o'zini tarbiyalash xayotning xoxlagan davrida shug'ullangan olishi mumkin. Pedagogik psixologiyada o'quvchini o'z-o'zini tarbiyalashga o'rgatish eng samarali usuldir.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogik psixologiya fanining asosiy maqsadlaridan biri ota-ona, tarbiyachi, pedagog-o'qituvchilar tomonidan ta'lim-

tarbiya jarayonida bola shaxsining ruxiy xususiyatlarini bilishni taqozo etmoqda. Bular quyidagi yosh davrlarda namoyon bo‘lishi mumkin:

Yosh psixologiyasi fanining asosiy maqsadi shaxsning psixik taraqqiyoti umumiy qonuniyatlarini, psixik taraqqiyot bosqichlarini, har bir yoshning psixologik xususiyatlarini o‘rganadi. Yosh psixologiyasining asoslarini bilmay turib, ta’lim va tarbiyaning hech qanday nazariy hamda amaliy masalalarini muvoffiqiyatli hal qilib bo‘lmaydi.

Yosh psixologiyasi muammolarini izchil va atroflicha, muayyan yo‘nalishda o‘rganish maqsadida o‘tgan allomalarimizning asarlarida yoritilgan shaxsning psixik holati rivojlanishi va ijtimoiy hayot o‘zgarishlari jarayonida ruhiy holatining taraqqiyoti to‘g‘risida qimmatli fikrlar bildirilgan, jumladan ushbu masalalar to‘rt xil manbada yoritilganligi bizgacha ma’lum:

1. xalq ijodiyoti: - rivoyatlar, maqollar, matallar va masallar;
2. maxsus ijodkor kishilar (hukmdorlar) muayyan shaxsga bag‘ishlab yozgan o‘git- nasixatlar va hikoyatlar;
3. – qomusiy, O‘rta Osiyo ilmiy nazariy qarashlarida;
4. turli davrlarda ijod qilgan shoir va yozuvchilar ijodida o‘z aksini topgan.

Masalan, Abu Nosir Farobiyning inosn va uning psixikasi haqidagi axloqi-falsafiy mushohadalari “Ideal shahar aholisining fikrlari”, “masalalar mohiyati”, “Falsafiy savollar va ularga javoblar” va boshqa asarlarida bayon etilgan. Abu Rayhon Beruniy o‘zining “O‘tmish yodgorliklari” kitobida inson hayotiga doir xilma-xil ma’lumotlarini keltiradi. Ibn Sinoning 5 tomlik “Tib qonunlari” asarida organizimning tuzilishi, undan nervlar va nerv yo‘llari, fizologik jarayonlar bilan bog‘liq psixik jarayonlar haqida ancha muhim ma’lumotlar bor. Shu jumladan; Yusuf Xos Xojibning “Qutadig‘i bilig”, A.Jomiyning “Silsilatuz zahob”, Davoniyning “Axloqi Jaloliy”, A.Navoiyning “Xazoyinul maoniy”, “Mahbubul qulub” asarlarida insonning murkkab ichki kechinmalari mohirona yoritilgan.

Yuqoridagilardan tashqari, Bobur, Farg‘oniy, Majlisiy, Mashrab, Gulxaniy, Nodira, Uvaysiy, Muqumiy, Furqat, Bedil, Zavqiy, Hamza, Avloniy va boshqalarning yoshlar tarbiyasiga, axloq-odob, fe‘l-atvori, oilaviy hayot masalalariga, shaxslararo munosabatlarga doir qarashlari ham turli janrlardagi asarlarda ravon va ixcham bayon qilib berilgan.

Rossiyada ilmiy psixologiyani rivojlantirishda K.D.Ushinskiy, N.F.Kapterev, I.A.Sikorskiy, A.P.Nachaev, A.F.Lazurskiy, P.F.Lesgaft kabi olimlar katta hissa qo‘shganlar. K.D.Ushinskiyning “Inson tarbiya predmeti”, N.F.Kapterevning “Pedagogik psixologiya”, I.A.Sikorskiyning “Bola ruhi”, A.P.Nechaevning “Hozirgi zamon eksperimental psixologiyasi va uning maktab ta’limiga munosabati” va boshqa ko‘pgina asarlarda psixologik ilmiy tadqiqotni jadallashtirishga xizmat qiladi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida G‘arbiy Yevropa mamalkatlari va AQSh da yosh psixologiyasi va pedagogik-psixologiya fanlarida ilmiy tadqiqotlarga asoslangan qator asarlar paydo bo‘ldi. Amerikalik psixolog U.Djems

“O‘qituvchilar bilan psixologiya to‘g‘risida suhbat” (1902) asarida yosh davrining xususiyatlari haqida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlarni chuqur tahlil qiladi.

2. Shu vaqtgacha psixologiya ilmida shaxs taraqqiyotini davrlarga bo‘lib o‘rganishga juda katta e‘tibor qaratilgan. Bir qancha davriy sxemalar ham taklif etilgan. Lekin shu sohada astoydil ijod qilgan har qanday olim o‘zining “davrlarini” taklif etavergan. Bu tushunarli, zero, insonning hayotiy yo‘li va uning asosiy lahzalari tarixiy taraqqiyot mobaynida o‘zgaradi, bir avloddan ikkinchi avlod taraqqiyotiga o‘tishning o‘zi ham qator o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Davrlarga bo‘lishga qaratilgan klassifikatsiyalarning o‘zi ham ikki turli bo‘ladi: juz‘iy (alohida davrlarni yana qo‘shimcha davrlarga bo‘lish – “davrlar ichidagi davrlar”) va umumiy (inson umrining barcha bosqichlarini o‘z ichiga olgan). Masalan, juz‘iy klassifikatsiyaga Shveysariyalik psixolog J.Piaje (1896-1980) insonning kamol topishini bir necha davrlarga ajratib o‘rganishni tavsiya qiladi:

1. Bola – tashqi muhit – ma’lumotlarni qayta ishlash.

2. Tafakkur: a) ijtimoiy davrgacha; b) ijtimoiy davr.

3. Intellekt: a) sensomotor – 2 yoshgacha; b) operatsional davrgacha – 2-7 (8); v) yaqqol davri – 7 (8) – 11 (12)yoshgacha; g) rasman (formal) operatsiya davri – 11 (12) – 15 yoshgacha.bu davrda bola nafaqat bevosita ko‘rib turgan narsasi, balki mavhum tushunchalar va so‘zlar vositasida ham fikr yurita oladi.

D.B.El‘koninning yosh davrlari bosqichlarini bo‘lishi E.Eriksonning taraqqiyotini davrlarga bo‘lish tamoyillariga asoslanadi. Bu klassifikatsiyalarda bolalik davrini o‘zining uch davri farqlanadi: ilk bolalik, bolalik va o‘smirlik. Har bir bosqichning o‘ziga xos yetakchi faoliyati, o‘zgarishlari va rivojlanish shart-sharoitlari mavjud bo‘ladi va ularni bilish tarbiyachilar uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi. Har bir bosqichda faoliyat motivlari ham o‘zgaradi, ularning o‘zgarishi shaxs ehtiyojlari va talabalari darajasining o‘zgarishiga mos tarzda ro‘y beradi.

Inson hayotining barcha davrini yaxlit tarzda qamrab olgan klassifikatsiyalardan biri butun jahon olimlarining qaroriga ko‘ra, 1965 yili Xalqaro Fanlar Akademiyasining maxsus simpoziumida qabul qilingan sxema hisoblanadi. Psixolog B.G.Ananov, E.Erikson va Birrenlar taklif etgan klassifikatsiyaga asoslangan bo‘lib, umumlashtirilgan toifalashdir.

Yosh davrlari	Erkaklarda	Ayollarda
Chaqaloqlik	1-10 kun	1-10 kun
Egizaklik davri	10 kundan 1 yoshgacha	10 kundan 1 yoshgacha

Ilk bolalik	1-2 yosh	1-2 yosh
Bolalikning 1- davri	3-7 yosh	3-7 yosh
Bolalikning 2-davri	8-12 yosh	8-11 yosh
O‘smirlik davri	13-16 yosh	12-15 yosh
O‘spirinlik davri	17-21 yosh	16-20 yosh
O‘rta yetuklik davri:		
Birinchi bosqich	22-35 yosh	21-35 yosh
Ikkinchi bosqich	36-60 yosh	36-55 yosh
Keksalik davri	61-75 yosh	56-75 yosh
Qarilik davri	76-90 yosh	76-90 yosh
Uzoq umr ko‘ruvchilar	90 yoshdan ortiq	90 yoshdan ortiq

Taraqqiyot yosh davrlarga bo‘lishda o‘ziga xos klassifikatsiyalar ham bor. Masalan, E.Eriksonda shaxs “Men”ning rivojlanish bosqichlariga tayangan klassifikatsiyasi ham mavjud bo‘lib, unda har bir taraqqiyot davrida alohida ahamiyat kasb etadigan sifatlar ham salbiy jihatdan ajratilgan.

1-bosqich (ishonch-ishonchsizlik) – bu hayotning 1-yili.

2-bosqich (mustaqillik va qat’iyatsizlik) – 2-3 yoshlar.

3-bosqich (tadbirkorlik va gunoh hissi) – 4-5 yoshlar.

4-bosqich (chaqaloqlik va yetishmovchilik) – 6-11 yoshlar.

5-bosqich (shaxs identifikatsiyasi va rollarning chalkashligi) – 12-18 yoshlar.

6-bosqich (yaqinlik va yolg‘izlik) – keksalik.

7-bosqich (umuminsoniylik va o‘ziga berilish) – yetuklik davri.

8-bosqich (yaxlitlik va ishonchsizlik) – keksalik.

Erikson klassifikatsiyasining o‘ziga xos qimmatini shundaki, unda shaxsning o‘zi to‘g‘risidagi tasavvurlarning jamiyat ta‘sirida o‘zgarishi nazarda tutiladi. Shunga o‘xshash bosqichlarga bo‘lishlar oxirgi paytda yana ko‘plab mualliflar tomonidan taklif etilmoqda (G.Grimm, D.Bromley va boshq.). ularning barchasidagi umumiy mezon shuki, har bir taraqqiyot davri shaxs rivoji uchun nimani taklif etadiyu, shaxs unda qanday rivojlanish ko‘rsatkichlariga ega bo‘ladi. Ularni tabiiy o‘zgarishlarda bilish va shpganish kerak, chunki busiz shaxs tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yib bo‘lmaydi. Masalan, maktab yoshidagi bolalarga qo‘yilgan talablar katta odamlar jamoasiga to‘g‘ri kelmaydi, yoki bog‘cha yoshidagi bola bilan til topish bilan talaba bilan til topish o‘ziga xos pedagogik taktni va o‘sha yosh sohasidagi bilimdonlikni talab qiladi.

1. Bola 3 oylik davridan 1 yoshgacha zarur ruhiy xususiyatlarni egallay boshlaydi. Muloqatga intiladi, bolalarning tili yoki nutqi qanchalik erta chiqsa,

imo-ishoralarga tez ko'nika boshlaydi. Qancha tez muloqotga kirishsak, shuncha tez, rivojlanadi. Muloqot qancha kam bo'lsa, bolaning o'sishi sust kechadi.

2. Ikki yoshdan bola tub ma'noda so'zlashish malakasini to'la egallaydi. Shu yoshdan odob-axloq qoidalarini o'rgatish zarur. Ayni chog'da bolani ozodlikka sarishtalikka o'rgatish ijodiy natija beradi. Bu yoshda o'jarlik alomatlari paydo bo'ladi, sababi esa ruxiy dunyosida ro'y berayotgan o'zgarishlardir. «Men o'zim» degan tushuncha ustunlik qiladi. Irodasi o'sa boshlaydi. Maqtov va olqishga ehtiyoj tug'iladi.

3. Uch yoshdan bola serg'ayrat, tinib-tinchimas bo'ladi, irodasi, diqqat, xotirasi o'sa boshlaydi. Bola organizmi jadal suratlar bilan o'sishi boshlaydi. Muloqotda ota-ona bilan bola o'rtasidagi keskin kelishmovchiliklar boshlanadi. Kuzatuvchanlik, bilimga intilish kuchli bo'ladi.

4. To'rt yoshdan bola mustaqillikka intila boshlaydi. Ovqatlanish, kiyinish vujudga keladi. Xotira, diqqat iroda, idrok o'sadi, tafakkur qila boshlaydi.

5. Besh yoshdan bolaning ruhiy xususiyati, jarayon va xolatlari o'sib kelayotganligi (diqqat, iroda, idrok, xotira, tafakkur) sababli o'z xulq-atvorini idora qilish, bilimlarni egallash malakasini shakllantirish maqsadga muvofiq.

6. Bola olti yoshga tuganda o'sish tezlashib, u ko'proq bo'yiga o'sadi, kiyim tanlashga e'tibor beradi, ishchanlik qobiliyati o'sadi. Ish qurollaridan foydalanish, uquvi paydo bo'ladi. Javobgarlik xissi paydo bo'ladi. Bu yoshda nutq jadal suratlar bilan o'sib so'z boyligi 2500 ga yetadi. Gap tuzish, suxbat ko'rishni uddasidan chiqadi, til qoidalarini bilmasdan unga amal qiladi. Nytqni o'qib olish, sezgisi va shy orqali so'z boyligi oshadi.

7. Yetti - o'n yosh oralgida ancha og'ir tartib o'sish jadalashadi. By asosan yangi davr maktab xayoti boshlanishi bilan bog'liq, oila tarbiyasi maktab tarbiyasiga zid bo'lib qolmasligi kerak. Ota-ona, o'qityvchilar bilan syhbatlashib, bolaning uydagi va maktabdagi qat'iy harakatlarini taqqoslab qurishlari, biror-bir ziddiyat paydo bo'lsa, tezda bartaraf etilishi zarur. Bu davrda bolani ruhan qo'llab-quvvatlab, ko'klarga ko'tarib turish lozim, chunki maktab hayotiga o'rganish yangi ko'nikmalar oson kechmaydi.

8. O'n-o'n to'rt yoshdagi bolalarning gap so'zlari, xatti-harakatlari avvalgidan ham jiddiyroq tusga kiradi. Endi ular maktab hayotga to'la moslashib olgan, mustaqil bo'ladilar. Bu behad nozik davr hisoblanadi. Ya'ni o'g'il -qizlar vujudida balog'at, jinsiy uyg'onish fasli boshlanadi. Allaqanday noxush kayfiyatlarga berilib ketmasliklari qalblaridan go'zal tuyg'u fazilatlarini chuqur joy olishi uchun ularga ko'maklashish kerak bo'ladi.

9. O'n to'rt-o'n sakkiz yosh esa farzandlarning yetuklikka erishish davri xisoblanadi. Ular endi to'la mustaqil bo'lishga harakat qiladilar. Ularning o'zlariga nisbatan kattalardek munosabatda bo'lishlarini, o'z fikr-mulohaza va rejalari xisobga olinishini talab qilishadi. Bu davrda ota-ona va bolalar, o'rtasida kelajak rejalari borasida jiddiy ziddiyatlar chiqib turadi. Endi muhimi ota-ona o'z farzandi yurak dardlarini tinglashi, bola haq bo'lsa uni qo'llab-quvvatlashi lozim.

Keyingi yillarda pedagogik, sotsiologik, psixologik, tibbiy tadqiqotlar genetika fani natijalari sog'lom avlodni yuzaga keltirish borasida ko'pgina ishlar qilingan.

Hozirgi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi tomonidan har bir o'quvchi shaxsini ruhiy holatini o'rganish, yakka holda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi. Bu borada har bir o'qituvchi o'z ustida mukammal psixologik bilimlarga ega bo'lmog'i lozim. Insonning ehtiyojlari uning huquqini belgilabgina qolmay, balki faoliyatini ham, shaxsini ham rivojlantiradi. Aynan ehtiyojlar xarakteridagi shaxs mohiyatini tashkil qiluvchi ijtimoiy munosabatlar sistemasi aks etadi.

Shuning uchun ham shaxs sifatlari ma'lum ehtiyojlar va ularni realizatsiya qilish usullari majmuasi sifatida qaraladi. Shuningdek, psixologik tadqiqotlar, natijasidan kelib chiqqan quyidagi fundamental faktlar tarbiya mohiyatini yanada tushunish uchun imkon berdi. Ma'lum ehtiyojlarni qondirish uchun namoyon qilingan hulq shakli o'zi ehtiyojga aylanib qolishi mumkin. Yangi ehtiyojni yuzaga kelishi yangi axloqiy sifatlarni shakllanishiga olib keladi.

Ta'lim-tarbiya bola shaxsini shakllanishiga uch xususiyatini o'zida mo'jassamlashtirgan holda ta'sir o'tkazadi:

1. Tashqi muhit bola shaxsida qanday aks etganidek, qanday bo'lsa shundayligicha aks etmaydi, balki bola ham faol mavjudot sifatida tashqi muhit ta'siriga o'zini aks ta'sirini o'tkazadi, o'zaro ta'sirlardan so'ng o'ziga xos ravishda bola shaxsida namoyon bo'ladi.

2. Tashqi muhit ta'siri bolaning ichki dunyosiga singib o'tib, undan keyin o'ziga xos ravishda uning shaxs xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

3. Inson shunday faol mavjudotki va tashqi muhit shunday kuch qudratga egaki, u tashqi muhit ta'sirida o'zidagi ma'lum tug'ma xususiyatlarini o'zgartira olish imkoniga ega.

Tashqi muhit mana shu uchta xususiyatni o'zida mujjassamlashgan holda bola shaxsiga ta'sir etganligi uchun bir oilada bir ota-onaning tarbiyasini olgan, bir xil muhitda katta bo'lgan bolalar turlicha kamolot darajasiga, individual psixologik xususiyatlarga ega bo'laveradilar. Tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qila olish uchun esa ichki va tashqi omillarning yuqoridagi o'zaro munosabatlarni bilish muhim va jiddiy ahamiyatga egadir.

Tarbiya jarayonning to'g'ri boshqara olish uchun uni natijalarini baholay olish ham talab qilinadi. Buning uchun biz bolani tarbiyalanganlik darajasini aniqlash o'lchoviga ega bo'lishimiz, kuchlarini bilishimiz zarur.

O'sib va rivojlanib boruvchi inson tarbiya ob'ekti hisoblanadi. Butun hayoti davomida insonning rivojlanish jarayoni davom etaveradi. Bu jarayonda u turli o'zgarishlarni, jismoniy, psixik, miqdor va sifat o'zgarishlarni o'z boshidan kechirib boradi. Insonda bo'ladigan jismoniy o'zgarishlarga uning bo'yini o'sishi, vaznini og'irlashib borishi, suyak va mushak sistemalarini, ichki organlari va asab sistemasini o'zgartirib borishi kiradi. Psixik o'zgarishlar esa, uning aqliy rivojiga

aloqador bo‘ladi va insonda shaxsning psixik sifatlarini shakllantirib borishi, unda hayot uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy sifatlarni tarkib topishi hisoblanadi. Odam bolasini rivojlanishi bu muhim jarayon sanaladi. Ma’lumki, hayot davomida inson jismoniy psixik tomonidan o‘zgarib boradi. Lekin bolalik, o‘smirlik va o‘spirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli bo‘ladi. Bola mana shu yillarda ham jismoniy, ham psixik jihatdan o‘sishi, o‘zgarishi tufayli shaxs sifatida kamolga yetadi, bunda berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq ta’sir etishi natijasida bola jamiyat a’zosi sifatida kamol topib murakkab ijtimoiy munosabatlar sistemasida o‘ziga munosib o‘rin egallaydi.

Odamning munosabatlari doirasiga kishilar bilan aloqasigina emas, balki tabiatga, jamiyatga, hayotga bo‘lgan munosabatlari ham kiradi. Mana shu ko‘p qirrali aloqalar va munosabatlar zaminida har bir shaxs o‘z qobiliyati va qiziqishini o‘z bilimi va o‘quvini namoyon qiladi, o‘z ishiga, vazifasiga, burchiga, xalqiga, vataniga, o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydi. Tabiiyki, shaxsdagi bu fazilatlar faqat tarbiyaning maxsulidir.

Shaxsning kamol topishida va uning xulqiga ijtimoiy va biologik omillarning ta’sir kuchi hamisha bir hil bo‘lavermaydi. Sababi odamning xulqiga, munosabatiga va aloqalariga yoshi, bilim, hayotiy tajribasi, odatlari va nihoyat, vaziyat ham ta’sir etadi. Shaxsning fazilatlarini to‘g‘ri aniqlash va behato uchun uni turli munosabatlar doirasiga, turli vaziyatlarda kuzatib turish lozim. Ana shundagina shaxsning ijtimoiy xulqi, ma’naviy qiyofasi, insoniy fazilatlarini ruyobga chiqadi. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to‘g‘ri hal qilish uchun uning hulqiga ta’sir etuvchi omillarni, bu omillarning tabiatini, shaxsning xususiyatini yaxshi bilmoq kerak.

Abu Ali ibn Sino etika va ahloqiy tarbiya masalalarini falsafiy-pedagogik asosda yoritib berishga harakat etadi. U ayniqsa oila tarbiyasida ota-onaning o‘rniga alohida to‘xtalib: «Bola tug‘ilgach, avvalo, ota unga yaxshi nom qo‘yishi, so‘ngra esa uni yaxshilab tarbiya qilishi kerak... Agar oilada tarbiyaning yaxshi usullaridan foydalanilsa oila baxtli fikrni ilgari so‘radi. Kamolga yetadi. Bola nutqni egallashi uchun nutq sharoitida, mehnat qilish uchun mehnat sharoitida, aqlini taraqqiy etmog‘i uchun aqliy faoliyati sharoitida yashamog‘i kerak. Ana o‘shanda bolaning nimaga, qanday sohaga layoqati borligi namoyon bo‘ladi. Fiziologiya va psixologiya fanining ko‘rsatishiga inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biror xil qobiliyatni ro‘yobga chiqishi va rivojlanishiga ta’sir etadigan potensial imkoniyatlar, ya’ni shaxs xususiyatini ifodalaydigan layoqat bilan tug‘iladi. Tug‘ma layoqat o‘z holicha rivojlana olmaydi, go‘yo u «mudroq» holatda bo‘lib, uning uyg‘onishi-rivojlanishi uchun qo‘lay muhit kerak.

Agar bola o‘z layoqatiga mos sharoitda o‘sib, zarur faoliyat bilan shug‘ullansa, layoqat erta ko‘rinib, rivojlanishi, aksincha bu bo‘lmasa yo‘q bo‘lib ketishi mumkin. Shuning uchun pedagogika-psixologiya layoqatning namoyon bo‘lishi va qobiliyat sifatida rivojlanishi to‘la-to‘kis hayot sharoitiga va tarbiyaga bog‘liq deb biladi.

I.P.Pavlovning bosh miya qobig'idagi nerv bog'lanishlari to'g'risidagi qonunlari va umuman psixologich sohasida eksperimentlarning sezilarli yutuqlari (Veber, Fexyur) tomonidan xotiraning o'rganilishi yosh va pedagogik psixologiyaning rivojlanishi yetarlicha asos bo'ldi.

Yosh psixolog va pedagogik psixologiya bir-biriga maxkam bog'liq va ular biri ikkinchisi taqozo etadi. Ularning har ikkisi bitta umumiy ob'ektni – ulg'ayib borayotgan shaxsning psixik faoliyat hamda uning xulq-atvorini tadqiq etadi. Shunga qaramasdan har ikkisining aloxida vazifalari ham bor.

Yosh psixologiyasi odamning psixik rivojlanish xususiyatlarini antogenezda, ya'ni organizmning vujudga kelishidan boshlab to umrining oxirigacha bo'lgan individual rivojlanish yo'lida o'rganadi. Yosh dinamika, psixologik jarayonlarning rivojlanishidagi qonunlashlar va yetakchi olimlar hamda odam hayotiy yo'lining turli bosqichlarida uning shaxsga xos bo'lgan xususiyatlar yosh psixologiya fanining tadqiqot predmeti hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchilar uchun mazkur kurs bo'yicha olinadigan bilimlar juda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi o'z faoliyatida yosh psixologiya ma'lumotlarini qo'llay olish kerak.

Yosh davr psixologiyasi fanini o'rganish ham nazariy, ham amaldiy ahamiyatga ega. Bu ham biologik va genetika, meditsina, sotsiologiya kabi fanlar bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Yosh davr va pedagogik psixologiya fani dialektikaning prinsiplariga oliy nerv faoliyati qonunlariga, diferensiyaning psixofiziologiyasi qonunlariga psixologlar to'plagan materiallarga tayanib, inson psixikasi rivojlanishi, ma'lum bir yosh davrda uning kechishi, o'zgarishi yuzasidan baho yuritadi.

O'z navbatida bolaning psixik rivojlanishidagi barcha bosqichlarda o'quv tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda pedagogik psixologiya to'laqonli javob beradi.

Shaxobchalari.

Yosh psixologiyasi: insonning psixik rivojlanishini davrlarga bo'lib chiqoidalariga muvofiq quyidagi shaxobchalarga ajraladi:

1. bolalar psixologiyasi
2. kichik maktabgacha yoshdagi o'quvchilar psixologiyasi
3. o'smirlar psixologiyasi
4. yigit qizlar psixologiyasi (o'spirin yoshlar psixologiyasi)
5. katta yoshli kishilar psixologiyasi
6. geronto psixologiyasi (qariyalar psixologiyasi)

Pedagogik psixologiyaning asosiy shaxobchalari:

1. Ta'lim va tarbiya psixologiyasi.
2. o'qituvchi psixologiyasi

Yosh davrlarining tabaqalash nazariyalari.

Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqalash bo'yicha qator mustaqil nazariyalar mavjud, ular inson shaxsini tadqiq qilishga har xil nuqtai nazardan

yondashadi va muammoning mohiyatini turlicha yoritiladi. Ularga biogenetik, sotsiogenetik, psixogenetik, kognitivistik, psixo-analitik, bixevioristik nazariyalarni kiritish mumkin.

Quyidagi mazkur nazariyalar va ularning ayrim namoyandalar ifodalagan yosh davrlarini tabaqalash prinsiplarini ko'rib chiqamiz.

Biogenetik nazariyada insonning **biologik yetilishi** bosh omil sifatida qabul qilingan, qolgan jarayonlarning rivojlanishi ixtiyoriy bo'lib, ana shu omil bilan o'zaro bog'liqdir. Mazkur nazariyaga binoan, rivojlantirish bosh maqsadi biologik determinantlarga (aniqlovchilarga) qaratiladi va ulardan ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kelib chiqadi.

Rivojlanish jarayonining o'zi, dastavval biologik universal bosqichich sifatida talqin qilinadi.

Psixikaning irratsion (aqliy bilish jarayonlaridan boshqa) tarkibiy qismlari: emotsiya, mayl yordamida shaxsning xulqini tahlil qiluvchi nazariya psixodinamika deyiladi. Bu nazariyaning yirik namoyandalarida biri amerikalik psixolog E.Eriksondir. U insoning umrini o'ziga xos betakror xususiyatlarga molik 8 ta davrga ajratadi.

Birinchi davr - go'daklik tashqi dunyoga ongsiz "ishonch" tuyg'usi vujudga keladi. Buning bosh sababi ota-onaning mehr-muhabbati, g'amxo'rliqi va jonkuyarligidir. Agar go'dakda ishonchning negizi paydo bo'lmay, borliqqa ishonchsizlik hissi tuyg'usi, voyaga yetgan odamlarda mahluqlik hissi tug'lsa, voyaga yetgan odamlarda mahluqlik, umidsizlik vujudga kelishi shubxasizdir.

Ikkinchi davr – **ilk bolalik** yarim mustaqillik va shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usi shakllanadi yoki, aksincha, ularning teskarisi – uyat va shubxa xissi xosil bo'ladi. Bolada mustaqillikning o'sishi unga o'z tanasini boshqarish uchun keng imkoniyat yaratib, bo'lg'usi shaxs xususiyatlaridan tartib-intizom, ma'suliyat, javobgarlik, hurmat tuyg'ulari tarkib topishiga zamin hozirlaydi.

Uchinchi davr - o'yin yoshi deb ataladi va unga 5-7 yoshli bolalar kiradi. Bu davrda tashabbus tuyg'usi, qandaydir ishlarni amalga oshirish, bajarish mayli tarkib topadi. Mabodo boladagi hoxish-istakni ro'yobga chiqarish yo'li to'sib qo'yilsa, buning uchun u o'zini aybdor deb hisoblaydi. Mazkur davrda davra, ya'ni guruh o'yinlarga, tengqurlari bilan muloqotga kirishish muhim ahamiyat kasb etadi: bola turli rollar bajarib ko'rishiga, uning hayoloti o'sishiga imkon yaratadi. Xuddi shu davrda bolada adolat tuyg'usi, uni tushunish mayli tug'ila boshlaydi.

To'rtinchi davr – maktab yoshi boladagi asosiy o'zgarishlar: ko'zlagan maqsadiga erishish uchun intilish, uddaburonlik va tarishqoqlik bilan ajralib turadi.

Uning eng muhim qadriyati omilkorlik va mahsuldorlikdan iboratdir. Bu yosh davrning salbiy jihatlari (illatlari) ham bo'lib, ular ijobiy hislatlari yetarli bo'lmasligi, ong hayotning barcha qirralarini qamrab ololmasligi, muammolarni hal qilishda aql-zakovat darajasining pastligi, bilimlarni o'zlashtirishdagi qoloqlik va hokazolardir. Xuddi shu davrdagi shaxsning mehnatga munosabati shakllana boshlaydi.

Beshinchi davr - o'spirinlik betakror xislati, o'ziga xosligi, boshqa odamlardan keskin farqlanishi bilan xarakterlanadi. Shuningdek, o'spirinlik davrida shaxs sifatida noaniqligi muayyan rol ni uddalamaslik, qat'iyatsizlik singari salbiy sifatlarga ham egadir. Mazkur davrning eng muhim xususiyati "rolini kechiktirish" ning o'zgarishi hisoblanadi. U ijtimoiy hayotda bajarayotgan rollarning ko'lami kengayadi, lekin ularning barchasini jiddiy egallash imkoniyatiga ega bo'lmaydi, shuningdek, rollarda o'zini sinab ko'rish bilan cheklanadi, xolos. Erikson o'spirinlarda o'zini o'zi anglashning psixologik mexanizmlarini batafsil tahlil qiladi, unda vaqtni yangicha his qilish, psixoseksual qiziqish, patogen (kasallik qo'zg'atuvchi) jarayonlarni va ularning turli ko'rinishlari namoyon bo'lishi bayon qiladi.

Oltinchi davr - yoshlik boshqa jinsga psixologik intim yaqinlashuv qobiliyati va ehtiyoji vujudga kelishi bilan ajralib turadi. Bunda ayniqsa, jinsiy mayl alohida o'rin tutadi. Bundan tashqari, yoshlik tanxolikni yoqtirish va odamovilik kabi yoqimsiz xususiyat bilan ham farqlanadi.

Yettinchi davr – yetuklik davrida hayotiy faoliyatning barcha sohalarida (mehnatda, ijodiyotda, g'amxo'rlikda, pusht qoldirishda, tajriba uzatish va boshqalarda) mahsuldorlik tuyg'usi uzluksiz hamroh bo'ladi va ezgu niyatlarning amalga oshishida turtki vazifani bajaradi. Shuningdek, mazkur davrda ayrim jihatlarda turg'unlik tuyg'usi salbiy xususiyat sifatida hukm surishi ham mumkin.

Sakkizinchi davr, ya'ni qarilik inson sifatida o'z burchini uddalay olganligidan, turmushning keng o'mrovliligidan qanoatlanish tuyg'ulari bilan xarakterlanadi. Salbiy xususiyat sifatida esa hayot faoliyatidan noumidliqlik, ko'ngil sovush tuyg'ularini aytish mumkin. Donolik, soflik, gunohlardan forig' bo'lish har bir holatga shaxsiy va umumiy nuqtai nazardan qarash bu yoshdagi odamlarga xos eng muqim jihatlardir.

Go'dakda o'zgalarni idrok qilish va unga javob berishga intilish, xususan qo'zg'atuvchiga javoban u yoki bu harakatni amalga oshirish murakkablashib boraveradi. Bular uning aqliy imkoniyatlari darajasiga (tiyrakligiga, topqirligiga) bevosita bog'liq bo'lib, bola ulardan ta'sirlanish natijasida narsalarga nigoh tashlaydi, uni ushlab olish uchun qo'l cho'zadi, unga emaklab boradi. Tushunish vujudga kelayotgan jarayonda favqulodda holatga qarab ta'sirlanishning o'zi ham murakkablashib boradi. Dastlab ta'sirlanish biror jismga nisbatan paydo bo'ladi, keyinchalik biror jismni boshqa ob'ektlar bilan yonma-yon turgan joyidan tanlab olish birmuncha qiyinchilik bilan ko'chadi. Tushunishning rivojlanish bosqichlari ko'ruv idroki bilan nutq o'rtasidagi o'ziga xos munosabat tariqasida namoyon bo'ladi. Shuning uchun tushunish, ya'ni nutqni idrok qilish go'dakni orientirlash faoliyati negizida vujudga kelib, ko'ruv orientiri shaklida ifodalanadi. Tushunishning o'zi ham ko'ruv orientirning o'sishidan yangi bosqich hisoblanib, harakatning so'z bilan boshqaruv bosqichiga ko'chganligini bildiradi.

D.B.Elkonin fikricha, bir yoshgacha bola psixikasi o'sishining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: 1) kattalar nutqini tushunish hamda, dastlabki so'zlarni mutaqil talaffuz qilish; 2) predmetlar bilan xilma-xil harakatlarni uyg'unlashtirib, ish-harakatini bajarish; 3) yurishga urinishning ro'y berishi; 4) xatti-harakatni so'z bilan boshqara olish; 5) so'z bilan go'dakning idrok qilish faoliyatini boshqarish va hokazolar.

Shunday qilib, bir yoshgacha go'dak egallagan eng qimmatli xususiyat paydo bo'ladi va u boladagi ijtimoiy ehtiyojning vujudga kelishida va uning shu ehtiyoj orqali katta yoshdagi odamlar bilan bevosita muloqotga kirishida o'z ifodasini topadi. Shuning uchun jismlar bilan maqsadga muvofiq xatti-harakatlarni birgalikda amalga oshirishda, bilish jarayonlari va shakllari zamirida muloqotga ehtiyoj tug'iladi. Go'dakning o'sishi kattalar bilan muloqotga kirishish natijasida ro'y beradi.

AMALIY MASHGULOTLAR MAZMUNI

2-Mavzu: Ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarning individual xususiyatlarning o'ziga xosligi

Reja:

1. Shaxsning psixologik xususiyatlari
2. Qobiliyat, temperament, xarakter, qiziqiz
3. Shaxs shakllanishidagi psixologik-pedagogik masalalar.
4. Shaxslararo munosabatlar. Etnopsixologiya

Shaxsning psixologik xususiyatlari

Shaxs-qaytarilmas, u o'z sifatleri va borligi bilan noyobdir. Ana shu qaytarilmaslik va noyoblikning asosida uning individual psixologik xususiyatlari majmui yotadi. Shu o'rinda biz yuqorida ta'rif bergan shaxs tushunchasi bilan yonma-yon ishlatiladigan yana ikki tushunchaga izoh berishni o'rinli deb hisoblaymiz. Bu- "individ" va "individuallik" tushunchalaridir. "**Individ**" tushunchasi umuman "odam" degan tushunchani bildirib, uning ijtimoiy va biologik mavjudot sifatida mavjudligini tasdiqlaydi. Individ- insonga aloqadorlik faktini tasdiqlovchi ilmiy kategoriyadir.

"**Individuallik**" – yuqoridagi ikkala tushunchaga nisbatan torroq tushuncha bo'lib, u aniq bir odamni boshqa bir aniq odamdan farqlovchi barcha o'ziga xos xususiyatlar majmuini o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan shaxs tizimini tahlil qiladigan bo'lsak, shaxsning individualligiga uning qobiliyatlari, temperamenti, xarakteri, irodaviy sifatleri, emotsiyalari, xulqiga mos motivatsiya va ijtimoiy ustanovkalari kiradi. Aynan shu qayt etib o'tilgan kategoriyalar shaxsdagi individuallikni ta'minlovchi kategoriyadir. Uning ma'nosi shundaki, bo'yi, eni, yoshi, sochining rangi, ko'z qarashlari, barmoq harakatlari va shunga o'xshash sifatleri bir xil bo'lgan insonlarni topish mumkin, lekin xarakteri, qobiliyatlari, temperamenti, faoliyat motivatsiyasi va boshqalarga aloqador sifatleri majmui bir xil bo'lgan odamni topib bo'lmaydi. Ular- individualdir. Demak, psixologiyada har bir insonning individualligini izohlovchi xususiyatlar borki, ularga birinchi navbatda quyidagilar kiradi:

Qobiliyatlar – shaxsdagi shunday individual, turg'un sifatlariki, ular odamning turli xil faoliyatidagi ko'rsatkichlari, yutuqlarini ta'minlaydi va qiyinchiliklari sabablarini tushuntirib beradi.

Temperament - insoning turli vaziyatlarda narsa, hodisa, holatlar va insonlarning xatti-harakatlariga nisbatan reaksiyasini tushuntirib beruvchi xususiyatlari mavmuidir.

Xarakter – shaxsning boshqa odamlar yoki insonlar guruhi, o'z-o'ziga, vaziyatlar, narsalar va hodisalarga nisbatan munosabatlaridan orttiradigan sifatlerini o'z ichiga oladi.

Irodaviy sifatlar- har birimizning o'z oldimizga maqsad qilib, unga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni yengishimizni ta'minlovchi ma'lum sifatlarimiz majmuini o'z ichiga oladi.

Emotsiya (hissiyot)lar va motivatsiya esa atrofimizda sodir bo‘layotgan hodisalar, bizni o‘rab turgan odamlar va ularning xatti- harakatlarni ruhan qanday qabul qilib, ularga bildiradigan hissiy munosabatlarimizni bildiruvchi sifatlarimiz bo‘lib, ular ayni vaziyatlardagi real holatlarimizdan va ularning ongimizda aks etishidan kelib chiqadi.

Ijtimoiy ustanovka – yuqoridagi barcha xususiyatlar kompleksiga ega insonning turli ijtimoiy vaziyatlardagi faoliyat va harakatlarga ruhan hozirligi va munosabat bildirish uslubidan kelib chiqadigan chuqur ichki holatlardir.

Biz yuqorida sanab o‘tgan individual psixologik xususiyatlarning ahamiyati katta. Ular bizning jamiyatdagi o‘rnimiz, obro‘-e‘tiborimiz, ishdagi va o‘qishdagi yutuqlarimiz, inson sifatidagi qiyofamizni, kim ekanligimizni, kerak bo‘lsa, o‘zligimizni belgilaydi.

2. Odamlarning o‘quv, mehnat va ijodiy faoliyatidagi o‘ziga xoslikni tushuntirish uchun psixologiya fani birinchi navbatda qobilyatlar va iqtidor masalasiga murojat qiladi. Chunki qobilyatli odamdan avvalo jamiyat manfaatdor, qolaversa, o‘sha insonning o‘zi qilgan ham qilgan har bir harakatidan o‘zi uchun naf ko‘radi.

Qobiliyat

Qobiliyat- shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va uning ishini muvofaqiyatli bajarishidagi sub‘ektiv shart-sharoitlarni ifodalovchi individual psixik xususiyatlari.

Qobilyatlar muammosi eng avvalo inson aqlu-zakovatining sifati, undagi malaka, ko‘nikma va bilimlarning borligi masalasi bilan bog‘liq. Ayniqsa biror kasbning egasi bo‘lish istagidagi har bir yoshning aqli va intellektual salohiyati uning malakali mutaxassis bo‘lib yetishishini kafolatlagani uchun ham psixologiyada ko‘proq qobilyat tushunchasi aql-zakovat tushunchasi bilan bog‘lab o‘rganiladi. Har bir normal inson o‘zining aqilli bo‘lishini xohlaydi. “Men aqilliman” demasa-da, qilgan barcha ishlari, gapirgan gapi, yuritgan mulohazasi bilan aynan shu sifat bilan odamlar uni maqtashlarini xohlaydi. “Aqlsiz nodon” degan sifat esa har qanday odamni, hattoki, yosh bolani ham hafa qiladi.

Ba‘zan o‘ta iqtidorli va qobilyatli bola haqida gap ketsa, undagi bu sifat tug‘ma ekanligiga ishora qilishadi. Talantli genial olim, san‘atkor yoki mutaxassis haqida gap ketsa ham xuddi shunday. Umuman qobilyatlarning tug‘ma yoki orttirilgan ekanligi masalasi ham olimlar diqqat markazida bo‘lgan muammolardan. Psixologiyada tug‘malik alomatlari bor individual sifatlar **layoqatlar** deb yuritiladi va uning ikki xili farqlanadi: **tabiiy** layoqat va **ijtimoiy** layoqat. Birinchisi odamdagi tug‘ma xususiyatlardan-oliy nerv tizimi faoliyatlarining xususiyatlari, miyaning yarim sharlarining qanday ishlashi, qo‘l-oyoqlarning biologik va fizalogik sifatlari, bilish jarayonlarini ta‘minlovchi sezgi organlari - ko‘z, quloq, burun, teri kabilarning xususiyatlaridan kelib chiqsa (bular nasliy ota-onadan genetik tarzda o‘tadi), ijtimoiy layoqat - bola tug‘ilishi bilan uni

o‘ragan muhit, muloqat uslublari, so‘zlashish madaniyati, qobiliyatni rivojlantirish uchun zarur yaratilgan shart-sharoitlar mahsuli o‘laroq shakllangan sifatlar (ular ota-ona, oila muhiti, ta‘lim va tarbiya muassasalari tomonidan yaratiladi)dir. Layoqatlilik belgisi - bu o‘sha individga aloqador bo‘lib, u bu ikkala layoqat muhitini tayyorligicha qabul qiladi.

Qobiliyatsizlik va intellektning pastligi sabablaridan biri ham shuki, ana shu ikki xil layoqat o‘rtasida tafovut bo‘lishi mumkin. Masalan, genial rassom oilasida bola tug‘ildi, deylik. Unda rassomchilik uchun tug‘ma, genetik belgilar otasi tomonidan berilgan deylik. Lekin bolaning onasi farzandining ham rassom bo‘lishini xohlamasligi, o‘ziga o‘xshash qo‘shiqchi bo‘lishini xohlashi mumkin. Ayol bolani yoshlikdan faqat musiqa muhitida tarbiyalaydi. Tabiiy layoqatning rivoji uchun ijtimoiy layoqat muhiti yo‘q, ijtimoiy layoqat o‘sishi uchun esa tabiiy, tug‘ma layoqat yo‘q bo‘lganli sababli, bolada hech qanday talant namoyon bo‘lmasligi, u oddiygina musiqachi yoki qo‘shiqchi bo‘lish bilan cheklanishi mumkin. Intellekt testlari va qobiliyadagi tug‘ma va orttirilgan belgilarni o‘rganishning psixologik ahamiyati aynan shunda. Ilk yoshlikdan bolaning o‘zidagi mavjud imkoniyatlarni rivojlantirish, shart-sharoitini yaratish, ishini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish kerak.

Tug‘ma iqtidordagi orttirilgan sifat shuki, bola toki bilim, malaka va kўnikmalarni ystirish borasida harakat qilmasa, eng kuchli tug‘ma layoqat ham layoqatligicha qolib, u iqtidorga aylanmaydi. Eng talantli, mashhur shaxslarning buyuk ishlari, erishilgan ulkan muvaffaqiyatlarining tagida ham qisman layoqat va asosan tinimsiz mehnat, intilish, ijodkorlik va bilimga chanqoqlik yotadi. Shuni ham unutmaslik kerakki, qobiliyatsiz odam b‘ylmaydi. Agar shaxs adashib, yzidagi haqiqiy iqtidor yoki layoqatni bilmay, kasb tanlagan b‘ylsa, tabiiyki, u atrofdagilarga layoqatsiz, qobiliyatsiz k‘yrinadi. Lekin aslida nimaga uning qobiliyati borligini o‘z vaqtida to‘g‘ri aniqlay olishmagani sabab u bir umr shu toifaga kirib qoladi.

Shuning uchun ham har bir ongli inson o‘zidagi qobiliyat va zehni ilk yoshlikdan bilib, ysha yzi yaxshi k‘yrgan, “Yuragi chopgan” ish bilan shug‘ullansa va undan qoniqish olib, qobiliyatini ystiirishga imkoniyat topib, yutuqlarga erishsa, biz uni ***iqtidorli*** deymiz. Iqtidor – insonning yz xatti-harakatlari, bilimlari, imkoniyatlari, malakalariga nisbatan sub’ektiv munosabatidir. Iqtidorli odam genial yoki talantli bo‘lmasligi mumkin, lekin u har qanday ishda mardlik, chidamlilik, o‘z-o‘zini boshqara olish, tashabbuskorlik kabi fazilatlarga ega bo‘lib, o‘zlari shug‘ullanayotgan ishni bajonidil, sitqidildan bajaradi. Ular ana shunday harakatlari bilan ba’zi o‘ta iste’dodli, lekin kamharakat kishilardan ko‘ra jamiyatga ko‘proq foyda keltiradi. Iqtidorli insonda iste’dod sohibi bo‘lish imkoniyati bor, zero ***iste’dod-*** har tamonlama rivojlangan, nihoyatda kuchli va takrorlanmas qobiliyatdir. U tinimsiz mehnat, o‘z qobiliyatini takomillashtirib borish yo‘lida barcha qiyinchiliklarni yengish va irodasi, butun imkoniyatlarini safarbar qilish natijasida qo‘lga kiritiladi.

Qobiliyatlar avvolom bor *umumiy* va *maxsus* turlarga bo‘linadi va har birining o‘z psixologik tizimi va tuzilishi bo‘ladi. Shaxsning umumiy qobiliyatlari undagi shunday individual sifatlar majmuiki, ular odamga bir qancha faoliyat sohasida ham muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatish va natijalarga erishishga imkon beradi. Masalan, texnika oliy yurtining talabasi ham ijtimoiy-gumanitar, ham aniq fanlar, ham texnika fanlari soxasidagi bilimdarni o‘zlashtira oladi. Bunda unga umumiy bilimdonlik, hayotiy maqsadlar, nutq qobiliyatlari, tirishqoqlik, chidam, qiziquvchanlik kabi qator sifatlar yordam beradi.

Maxsus qobiliyatlar esa ma‘lum bir sohada yutuqlarga erishish, yuqori ko‘rsatkichlar berishga imkon beruvchi sifatlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, sport sohasi bilan bugalterlik hisob-kitobi bo‘yicha ishlayotgan ikki kishida o‘ziga hos maxsus qobiliyatlar bo‘lmasa bo‘lmaydi.

Temperament

Temperament. Shaxsning individual xususiyatlari haqida gap ketganda, ularning tug‘ma, biologik xususiyatlariga alohida e‘tibor beriladi. Chunki, aslida bir tomondan shaxs ijtimoiy mavjudot bo‘lsa, ikkinchi tomondan – biologik yaxlitlik, tug‘ma sifatlarni o‘z ichiga olgan substrakt – individ hamdir. Temperament va layoqatlar individning dinamik-o‘zgaruvchan psixik faoliyati jarayonini ta‘minlovchi sifatlarni o‘z ichiga oladi. Bu sifatlarning ahamiyati shundaki, ular shaxsda keyin ontogenetik taraqqiyot jarayonida shakllanadigan boshqa xususiyatlarga asos bo‘ladi. Odam temperamentiga aloqador sifatlarning o‘ziga xosligi shundaki, ular odam bir faoliyat turidan ikkinchisiga, bir emotsional holatdan boshqasiga, bir malakalarni boshqasi bilan almashtirgan paytlarda reaksiyalarning egiluvchi va dinamikligini ta‘minlaydi va shu nuqtai nazardan qaraganda **temperament** – *shaxs faoliyati va xulqining dinamik (o‘zgaruvchan) va emotsional- hissiy tamonlarini xarakterlovchi individual xususiyatlar majmuidir.*

“Temperament” so‘zi lotincha temperamentum so‘zidan olingan bo‘lib, qismlarning nisbati degan ma‘noni bildiradi.

Qadimgi grek olimi vrach va tabiatshunosi Gippokrat (eramizdan oldingi V asr)da temperamentlar haqidagi ta‘limoti katta shuhrat qozondi. Gippokratning tasavvurlaricha odam tanasini tashkil etuvchi to‘rt xil sharbatlar: shilimshiq parda (miya ishlab chiqaradi), qon (yurak ishlab chiqaradi), sariq safro (jigardan chiqadi) va odamlarda har xil miqdorda bo‘lib, shu miqdorning qanchaligiga qarab odamlar muayyan temperamentga moyil bo‘ladi. Qonning ko‘pligi-sangvinik temperament uchun asos (lotincha sanguis – qon degan ma‘noni bildiradi), shilimshiq parda – flegmatik temperament uchun asos (grekcha phlegma – shilimshiq parda ma‘nosida), sariq o‘t – xolerik temperament uchun asos (grekcha chole – sariq o‘t, safro ma‘nosida), qora o‘t, safro – melonxolik temperament uchun asos (grekcha melainachole – qora o‘t, safro ma‘nosida) tarzida tushuntiriladi.

Xolerik – temperament tez paydo bo‘luvchi va kuchli tuyg‘ular, zo‘r ta‘sirilanishi, tajanglik, ko‘p-g‘ayrat, ko‘proq harakatchanlik aniq imo-ishoralar, boy mimika bilan xarakterlanadi.

Sangvinik – tez paydo bo‘luvchi va oson almashinadigan tuyg‘ular bilan farq qiladi; sangvinik kishi uchun xatti- harakatning barqarorligi xosdir.

Flegmatik – temperament tuyg‘ularning sust paydo bo‘lishi bilan xarakterlanadi: flegmatik kishini uning uchun oddiy bo‘lib, qolgan tinch holatdan olib chiqish oson emas, u harakat va gapirishdan ham shoshilmaydi, uning mimikasi kam ifodali, harakatlari sustdir.

Meloxolik – temperament tuyg‘ularning nisbatan kam xilma-xil bo‘lgani holda ularning sekin paydo bo‘lishi bilan ajralib turadi: tashqi tamondan tuyg‘ular deyarli ko‘zga tashlanmaydi: meloxolik kishini ko‘p narsa bezovta qilmay lekin xis tuyg‘udar paydo bo‘lganda u odatda chuqur davomli va ancha kuchli bo‘ladi. Meloxolik kishining kayfiyati ko‘pincha g‘amgin bo‘ladi. (siqilgan psixik holatni ifodalashi).

Temperament xususiyatlari shaxsning ichki-biologik, psixofizalogik tizilmasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning namoyon bo‘lishi uning aniq bir vaziyatlarda o‘zini qanday tutishini belgilab beradi. Masalan, inson turli vaziyatlarda o‘zini turlicha tutadi: oliy o‘quv yurtida talabalar safiga qabul qilinganligi to‘g‘risidagi axborotni eshitgan bolaning o‘zini tutishi, yoki hayotning og‘ir sinovlari (yaqin kishining o‘limi, ishdan haydaliq, do‘stning xoinligi kabi) paytida odam beixtiyor namoyon qiladigan reaksiyalari uning temperamentidan kelib chiqadi. Shuning uchun ham ikkala vaziyatni ham kimdir og‘ir-bosiqlik bilan, boshqasi esa o‘zini yo‘qatgudek darajada his-hayajon bilan boshidan kechiradi. Shuning uchun ham temperamentning shaxs shakllanishi va ijtimoiy muhitda o‘ziga xos mavqeni egallashidagi ahamiyati juda katta. O‘zini bosib olgan, hayot qiyinchiliklarini sabr-bardosh bilan ko‘radigan insoning odamlar orasidagi obro‘si ham baland bo‘ladi. Bu uning o‘z-o‘ziga nisbatan hurmatini ham oshiradi, ishga, odamlarga va narsalarga munosabatini takomillashtirib borishiga imkon beradi. Temperamentning yana bir ahamiyatli jihati shundaki, u hayotiy voqealar va vaziyatlarni, jamiyatdagi ijtimoiy guruhlarini “yaxshi-yomon”, “ahamiyatli-ahamiyatsiz” mezonlari asosida ajratishga imkon beradi. Ya’ni, temperament odamning ijtimoiy ob’ektlarga nisbatan “sezgirligini” tarbiyalaydi, professional mahorat va kasb malakasining oshib borishiga yordam beradi.

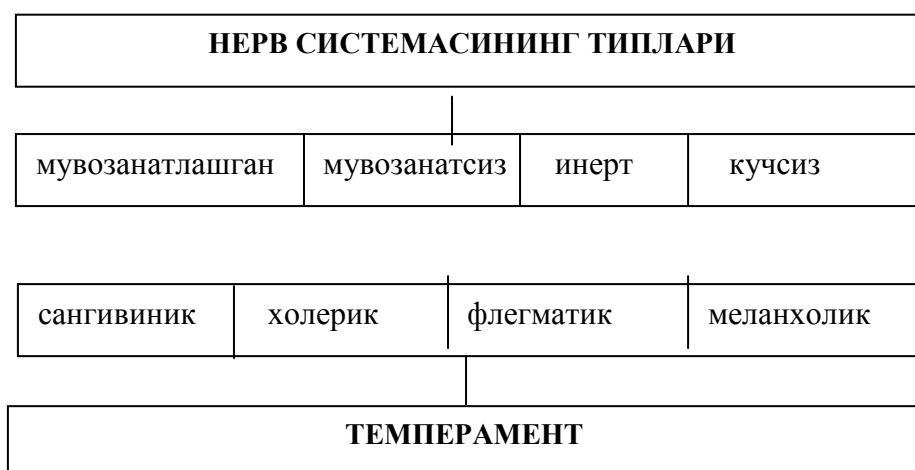
Temperamental xususiyatlar aslida tug‘ma hisoblansa-da, shaxsga bevosita aloqador va anglanadigan bo‘lgani uchun ham ma’lum ma’noda o‘zgarib boradi. Shuning uchun ham tug‘ilgan chog‘ida sangvinikka o‘xshash harakatlar namoyon qilgan bolani umrining oxirigacha faqat shundayligicha qoladi, deb bo‘lmaydi. Demak, har bir temperament xususiyatlarini va uning shaxs tizimiga aloqasini bilish va shunga yarasha xulosalar chiqarish kerak.

Akademik I.Pavlov temperament xususiyatlarini belgilab beruvchi uch oliy asab tizimi xossalarini ajratgan edi:

Kuch. Ya’ni asab tizimining kuchli qo‘zg‘atuvchilar ta’siriga bardoshi, shunga ko‘ra odamlardagi mehnatga yaroqlilik, chidam kabi sifatlarning namoyon bo‘lishi.

Muvozanatlashganlik, ya'ni asabdagi tormazlanish va qo'zg'alish jarayonlarini o'zaro mutunosibliigi, shunga ko'ra, o'zini tuta olish, bosiqlik kabi sifatlar va ularga teskari sifatlarning namoyon bo'lishi.

Harakatchanlik, ya'ni qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlaridagi yzaro almashinish jarayonining tezligi va harakatchanligi ma'nosida. Quyidagi jarayonlari bilan temperament tiplari yrtasidagi yzaro bog'liqlik orasida temperament tiplari aks ettirilgan.

Shunday qilib, asab tizimi bilan bog'liq individual sifatlarni bilish shart, chunki ular bevosita mehnat va o'qish jarayonlarini har bir inson tomonidan, uning manfaatlariga mos tarzda tashkil etishga xizmat qiladi. Asabga bog'liq bo'lgan tabiiy xususiyatlarimizni ham umuman o'zgarimas deb aytolmaymiz, chunki tabiatda o'zgarimaydigan narsaning o'zi yo'q. Shuning uchun ham oxirgi yillarda o'tkaziladigan tadqiqotlarda shaxs tizimida shunday ma'qul, "hayotiy ko'rsatkichli" xususiyatlar tizimi o'rganilmoqda va u yerda temperamentga aloqador sifatlar ham nazarda tutilmoqda. Masalan, V.S.Merlin temperamentning psixologik tasnifi va ularning hayotiy vaziyatlarda namoyon bo'lishini boshqarish masalasida ko'p ishlar qilgan. Uning fikricha, insonda mavjud bo'lgan faollik, bosiqlik, emotsional tetiklik, hissiyotlarning tezda namoyon bo'lishi va o'zgaruvchanligi, kayfiyatning turg'unligi, behalovatlilik, ishchanlik, yangi ishga kirishib ketish, malakalarning tez hosil bo'lishi kabi qator sifatlar asosida shaxsdagi o'sha ekstroversiya va introversiya xossalari yotadi va ularni ham o'zgartirish va shu orqali temperamentni boshqarish mumkin.

Shulardan kelib chiqqan holda shaxsning mehnat qilish uslubini tanlash va professional mahoratni o'stirishda ayni shularga e'tibor berish kerak. Masalan, ba'zilar xoleriklarga o'xshash qiziqqon, tezkor bo'lishadi. Uning mehnat jarayonidagi layoqat ijobiy bo'lsa, uning sifati, chala tashlab ketish xavfi, ba'zi tamonlariga yuzaki qarashi kishini o'ylantiradi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, hayotda sof temperament ham bo'lmaydi va u yoki bu temperament

tipi juda yaxshi ham emas. Har bir tipning o'ziga xos nozik, kuchsiz tomonlari va shu bilan birga kuchli, ijobiy tomonlari ham bo'ladi.

Xarakter

Xarakter. Kundalik hayotimizda tilimizda "xarakter"i so'zi eng ko'p ishlatiladigan so'zlardan. Uni biz doimo birovlariga baho bermoqchi bo'lsak, ishlatamiz. Bu so'zning ma'nosini olimlar "bosilgan tamg'a" deb ham izohlashadi. Tamg'alik alomatlari nimada ifodalanadi o'zi?

Xarakter – shaxsdagi shunday psixologik, sub'ektiv munosabatlar majmuiki, ular uning borliqqa, odamlardagi, predmetli faoliyatga hamda o'z-o'ziga munosabatni ifodalaydi. Demak, "munosabat" kategoriyasi xarakterni tushuntirishda asosiy hisoblanadi. B.F.Lomovning ta'biricha, xarakter shaxs ichki dunyosining asosini tashkil etadi va uni o'rganish katta ahamiyatga ega. Munosabatlarning xarakterdagi o'rni xususida fikrlar ekan, V.S.Merlin ularning mazmunida ikki sohani ajratadi:

a) *emotsional-kognitiv* – borliq muhitining turli tomonlarini shaxs qanday emotsional his qilishi va o'zida shu olamning emotsional manzarasini yaratishi;

b) *motivatsion-irodaiviy* – ma'lum harakatlar va xulqni amalga oshirishga undovchi kuchlar. Demak, bizning munosabatlarimiz ma'lum ma'noda va mazmun kasb etgan munosabatlar bo'lib, ularning har birida bizning hissiy kechinmalarimiz aks etadi va xarakterimiz namoyon bo'ladi.

Xarakterning psixologik tizimini tahlil qiladigan bo'lsak, uning borliqdagi ob'ektlar va predmetli faoliyatga nisbatan amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun ham psixologiyada xarakterning quyidagi tizimi e'tirof etiladi:

1. *Mehnat faoliyatida namoyon bo'ladigan xarakteralogik xususiyatlar* – mehnatsivarlik, mehnatkashlik, tashabbuskorlik, ishga layoqat, ishga qobillik, mas'uliyat, dangasalik, qo'nimsizlik va boshqalar.

2. *Insonlarga nisbatan bo'lgan munosabatlarda namoyon bo'ladigan xarakterologik sifatlar* – odoblilik, mehribonlik, takt, jonsaraklik, dilgirlik, muloqatga kirishuvchanlik, altruizm, g'amxo'rlik, rahm-shavqat va boshqalar.

3. *O'z-o'zining munosabatiga aloqador tavsifiy sifatlar* – kamtarlik, kamsuqumlilik, mag'rurlik, o'ziga bino qo'yish, o'z-o'zini tanqid, ibo, sharmu-hayo, manmansirash va boshqalar.

4. *Narsalarning va hodisalarga munosabatlarda namoyon bo'ladigan xususiyatlar* – tartiblilik, oqillik, saranjom-sarishtalik, qo'li ochiqlik, ziqnalik, tejankorlik, pokizalik va boshqalar.

Yuqorida sanab o'tilgan sifatlar aslida shaxsning hayotdagi yo'nalishlaridan kelib chiqadi. Chunki yo'nalish – odamning borliqqa nisbatan tanlovchan munosabatning aks etishidir. Bunday yo'nalish turli shakllarda namoyon bo'ladi: diqqatlilik, qiziquvchanlik, ideallar, maslaklar va hissiyotlarda.

Xarakter – tarixiy kategoriya hamdir. Buning ma'nosi shuki, har bir ijtimoiy-iqtisodiy davr o'z kishilarini, o'z avlodini tarbiyalaydi va bu tafovut odamlardagi tavsifiy xususiyatlarda o'z aksini topadi. Masalan, o'tgan sar o'zbeklari, XX

asrning 50-yillaridagi o'zbeklar va mustaqillik yillarida yashayotgan o'zbeklar psixologiyasida farq avvalo ularning xarakterologik sifatlarida aks etadi. Aminmizki, XXI asrning yosh avlodlari yanada zukkor, irodaliroq, ma'rifatli va ma'naviyatliroq bo'ladi. Mamlakatimizda hozirgi kunda amalga oshirilayotgan islohatlar, yangi jamiyat barpo etish bilan bog'liq sa'y-harakatlar yangi asr avlodining ruhan va jismonan sog'lom bo'lishiga zamin yaratmoqda.

Xarakter xususiyatlarining nimalarda namoyon bo'lishi, ularning belgilari maslasi ham amaliy jihatdan muhimdir.

Avvalo xarakter insonning *xatti-harakatlari va amallarida* naomyon bo'ladi – odamning ongli va maqsadga qaratilgan harakatlari uning *kim* ekanligidan dalolat beradi.

Nutqining xususiyatlari (baland tovush bilan yoki sekin gapirishi, tez gapirishi va bosiqliqi, emotsional boy yoki jonsiz) ham xarakterning yo'nalishini belgilaydi.

Tashqi qiyofasi – yuzining ochiq yoki tund ekanligi, ko'zlarining samimiy yoki johilligi, qadam bosishlari – tez yoki bosiq, mayda qadam yoki salobatli, turishi – viqorli yoki kamtarona, bularning hammasi xakterni tashqaridan kuzatib o'rganish belgilaridir.

Xarakter va uning rivojlanishi, namoyon bo'lish uchun umumiy qonuniyat shuki, u tashqi muhit ta'sirida turli xil munosabatlar tizimida shakllanadi va sharoitlar o'zgarishi bilan o'zgaradi. Har bir kasb-hunar o'zining talabalari majmui-professogrammasiga egaki, u shu kasb bilan shug'ullanayotganlardan o'ziga xos psixologi kirralar va xossalar bo'lishini taqozo etadi (psixometriya).

Qiziqish

Qiziqish shaxsning muhim psixologik jarayonlaridan biri hisoblanib, unda insonning individual xususiyati bevosita mujassamlashadi. Qiziqish-insonlarning dunyoqarashi, e'tiqodlari, ideallari, ya'ni uning oliy maqsadlari, ezgu niyatlari, orzu umidlari bilan bevosita muhim rol' o'ynaydi hamda ularning muvaffaqiyatli kishinin ta'minlash uchun xizmat qiladi.

Qiziqish bilimlarni ongli, puxta, barqaror, anglangan holda o'zlashtirishda, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda, shaxs qobiliyati, zehni, uquvchanlagi rivojlantirishga, olamni mukammalroq tushunishga, bilim saviyasining kengayishiga yordam beradi.

Qiziqish motiv singari borliqning mo'jizakor tomonlarini bilishga, fan asoslarini egallashga faoliyatning turli-tuman shakllariga nisbatan ijodiy yondashishni vujudag keltiradi, mehnatga, ta'limga ma'suliyat bilan munosabatda bo'lishni shakllantiradi, har qaysi yakkahol (individual) shaxsda ishchanlik, g'ayrat-shijoat, egilmas irodani tarkib toptirishga puxta psixologik shart-sharoitlar yaratadi.

Qiziqishning psixologik mohiyatidan kelib chiqqan holda yondashilganda, qiziqish, insonda intilish, faollik, ichki turtki, ehtiyojni ro'yobga chiqarish manbai rolini bajaradi.

Jahon psixologiya fanining yirik namoyondalari shaxsning qiziqishini uning yaxlit ruhiy dunyosi bilan, binobarin, odamning aqliy faoliyati, bilish jarayonlari, irodasi, xarakteri, temperamenti, hissiyoti, qobiliyati bilan, umuman olganda inson tuzilishining barcha qirralirai bilan bog'liq tarzda tushuntirishga harakat qilganlar.

Qiziqish muammosi psixologik nuqtai nazardan N.A.Ribnikov, N.F.Dobrinin, N.D.Levitov, M.F.Belyaev, L.A.Gordon, L.I.Bojovich, N.G.Morozova, M.G.Davletshin, M.V.Vohidov, V.A.Tokareva, E.G'.G'oziev vaboshqalarning nazariy metodologik xususiyatga ega bo'lgan asarlarida hamda maxsus eksperimental tadqiqotlarda rivojlantirildi

Shaxs shakllanishidagi psixologik-pedagogik masalalar.

Shaxsning har tomonlama shakllanishida muloqotning ahamiyati katta. Oddiy narsalarni o'rganish uchun ham taqlid orqali o'zaro muloqotda bo'lish zarur. Jamiyat qonun - qoidalariga asoslangan holda munosabatlar rivojlanadi. Indivud bilan shaxs muloqoti o'rtasida juda katta farqni ko'rish mumkin. Masalan, go'dak, ruhiy kasal, ongi past rivojlangan kishilarning muloqoti bilan yetuk rivojlangan, ongi yuksak kishining muloqoti o'rtasidagi farq. Ongli shaxs muloqotni boshlashdan avval miyasida o'ylaydi, so'zlarini rejalashtiradi. Shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishida muloqotning o'rni katta. Masalan, axloqiy rivojlanish uchun oilada, maktabda, bog'chada bolaga kattalar muloqot orqali ta'sir qiladilar. Shuningdek, estetik, aqliy, jismoniy rivojlantirish uchun o'quvchiga o'qituvchi muloqot orqali ta'sir etishga harakat qiladi. Demak, muloqot ta'sir qilish vositasi bo'lib ham xizmat qiladi. Shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim. Masalan, biz kichik yoshdagi bolalarga kattalarga nisbatan qo'llaydigan so'zlarni ishlatmaymiz. Har bir yosh davriga kiradigan kishilarga o'ziga xos so'zlar qo'llaniladi. Bunda so'zning ta'sir kuchi hisobga olinadi. Shaxsni temperament xususiyatlariga qarab muloqot usullarini qo'llash katta ahamiyatga ega. Shaxsda ko'nikma, bilim, malakalarning hosil bo'lishida muloqotning o'rni beqiyos. Oddiy ko'nikma ("to'g'ri o'tir, qo'lingni yuv, joyingga bor, salom ber") larni ham muloqot orqali singdiriladi.

Shaxs muloqotini shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi muhim o'rin egallaydi. Masalan, shaxsga kuchli ta'sir etadigan so'zlarni qo'llasangiz ham u qabul qilmasligi, sizning bergan ko'rsatmalarigizga amal qilmasligi mumkin. Chunki u yoshligidan muomala madaniyatini egallashi kerak. Muloqotning shakllanishida maqsad to'g'ri qo'yilishi lozim. Muloqot ta'lim-tarbiya jarayonida, turli vaziyatlarda rivojlanadi. Masalan, oilada, mahallada, jamoada, guruhda. Agar oilada kattalar bir-birlariga qo'pol munosabatda bo'lsalar, bola ham ularga taqlid qilib atrofdagilar bilan nizolarga borishi mumkin.

Biz oldimizga har tomonlama rivojlangan, yetuk, komil inson (shaxs)ni tarbiyalashni qo'yganmiz. Prezidentimiz doimo yoshlarni erkin fikrlaydigan qilib

tarbiyalashni uqtiradilar. Demak, muloqot fikrlash bilan o'zviy bog'liq holda shakllanadi. Shaxs shakllanishida muloqotning ahamiyati haqida bir necha psixolog olimlar o'z fikrlarini bayon qilganlar. Jumladan, rus psixologi B.G. Ananyev "Odam bilishning predmeti sifatida" asarida bu masalani chuqur tahlil qilgan. U bilimning turli elementlarini egallash muvaffaqiyatli o'zlashtirishning garovi ekanligini ta'kidlaydi. Bilimlarni egallash muloqot orqali amalga oshirilishini ham uqtirib o'tadi. Agar kishilar o'zaro bir-birlariga axborot o'zatmasalar, tajribalarini muloqot orqali almashmasalar ular rivojlanmay qolishlari to'g'risida B.G. Ananyev asosli fikrlarni keltiradi.

Hozirgi paytda mamlakatimizda va xorijda muloqot muammosiga qiziqish ortib bormoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida kishilarning bir-birlari bilan qiladigan muloqoti katta ahamiyatga ega. Atoqli psixolog olimlardan yana biri V.N.Myasihyev muloqot masalasiga chuqur yondoshgan, uni o'rgangan. Boshqa olimlar muloqotni nutq kommunikasiyasi bilan bog'lab o'rgangan bo'lsalar, V.N. Myasihyev muloqotni jarayon sifatida o'rgangan. Ya'ni shaxslarning bir-biriga muloqot orqali ta'sir ko'rsatishlarini, bir-birlarini idrok qilish obyekti sifatida tahlil qiladi. Uning fikricha: "Shaxs turlicha munosabatlarda qarama-qarshi sifatlarni namoyon qilishi mumkin, "Tajribali psixolog A.A. Bodalev esa shaxs o'yinda, o'qishda, muloqotda, ya'ni faoliyatning turli sohasida o'zining o'rnini bilishi zarurligini uqtiradi. U o'zining "Shaxs va jamiyat" kitobida bu masalaga katta e'tibor beradi. Shuningdek, u bu muammolar kam o'rganilganligini ta'kidlaydi. A. A. Bodalevning fikricha, "insonga muloqot orqali tarbiyalashda bu unga qanday ta'sir qilishini avvaldan o'ylash zarur». (A.A. Bodalev Shaxs va muloqot. M.17 - s.)

Shaxs rivojlanishida muloqotning roli to'g'risida psixologlar A.A. Lyublinskaya, D.B. Elkoninlar bolada o'yin faoliyati orqali muloqotning shakllanishini ta'kidlaydilar. Muloqot orqali shaxsning harakteri, irodaviy sifatlari shakllanishi haqida P.Ya. Galperin, N.F. Dobro'nin, N.F.Talo'zinalar o'zlarining tadqiqotlarini o'tkazganlar.

Shaxsni muloqot usullariga o'rgatish. Bolalarni yoshlikdan avvalo oilada, so'ngra ta'lim maskanlarida muloqotga o'rgatib boriladi. Muloqotga o'rgatishning usullaridan biri mashg'ulotlar tarzida shakllantirishdir. Bolani bog'cha sharoitida tarbiyachi turli mashg'ulotlar o'tkazib muloqotga o'rgatadi. Avval elementar o'zini tutish, kattalarga qanday gapirish, salom berish, minnatdorchilik bildirish kabi usullarni tarkib topshiriladi. Maktab yoshi davrida va keyinchalik shaxsga ijtimoiy - psixologik treninglar tashkil qilish orqali muloqotga o'rgatiladi. Shaxsning o'zi bu usullarga ijobiy munosabat bildirishi, faol harakat qilishi zarur. Chunki shaxs muloqotda bo'lmasdan faoliyat subyekti sifatida ham, individual inson sifatida ham to'laqonli rivojlana olmaydi. Tajribali psixolog A. A. Bodalev fikricha, hatto o'yin faoliyatida bola muloqotda bo'ladi. Ta'lim jarayonining asosida muloqotga o'rgatish masalasi birinchi o'rinda turadi. +olaversa mehnat ta'limi jarayonida kishilar doimo muloqotga ehtiyoj sezadilar. Muloqotning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u insonni dunyoqarashini kengaytiradi va psixikasini rivojlantiradi. Ya'ni barcha ruhiy jarayonlar muloqot orqali shakllanadi. Shaxsning irodaviy sifatlarini rivojlantirish orqali ham uni muloqotga o'rgatish oson ro'y beradi. Jamoa muhitini shakllantirishda ikkinchi tomon ham bor - bu jamoa a'zolarining ruhiy

madaniyatini shakllantirishdir. Shu maqsadda o'quvchilarga ularning insoniy muloqot, inson shaxsi, bir-birini baholash xususiyatlari («men va boshqalar», «men boshqalarning ko'zi bilan») to'g'risidagi mulohazalarini rag'batlantiruvchi axborotni berish zarur. Uni insholar, suhbatlar, treninglar orqali uyushtirish mumkin. Maxsus mashqlar orqali muloqot usullariga o'rgatish shunga taalluqlidir. Ruhiy madaniyatga o'rgatishni o'smirlik yoshidan boshlash muhim, chunki o'z shaxsi haqidagi axborotga qat'iy ehtiyoj xuddi shu davrda vujudga keladi. O'smirlikda o'zining «Men»i xususida ziddiyatli kechinmalar boshlanadi. Ilk yoshlik paytida - o'z ruhiy holati haqida hayol surish kuchaygan, muloqot juda ahamiyatli va g'oyat tanlab o'tkaziladigan yoshda inson shaxsi, shaxslararo muloqot to'g'risidagi axborot zarurdir. N.P. Anikeyeva fikricha, boshqa odamlar bilan muloqotda har bir shaxs muayyan ijtimoiy rolni egallaydi. Rollar shaxsni to'laroq ochib berishi, uni niqoblashi mumkin. Lekin pozisiya - rollarni tanlash albatta insonning o'z mohiyatiga, uning kuchiga, zaifligiga, salohiyat darajasiga, o'z-o'zini tanqid qila olishiga, xulq - atvorining puxtaligiga, o'zining chetdan ko'ra bilish qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. (Jamoada ruhiy muhit. 146-147 bet)

Ba'zan muloqotdagi muvaffaqiyatsizliklar yoshlarni benuqsonroq, himoyalanganroq bo'lish uchun o'zidagi eng yaxshi narsalarni yashirishga, buzishga majbur etadi. Erta o'smirlik paytida yig'it va qizlar yakkalik holatini boshdan kechiradi. Ular his-tuyg'ularini hech kimga aytishmaydi. O'zi haqidagi va atrofdagi kishilar haqidagi axborot - muloqot usullarini va mazmunli muloqotni tashkil etishga intilishni belgilab beradi. Buning uchun ruhiy tusdagi muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish kerak. Har bir kishiga xos bo'lgan ruhiy xususiyatlar asab tizimi turi bilan belgilanadi va avvalo temperamentda: ta'sir ko'rsatish sur'atida, ham tabiiy signallarda (ovoz, yorug'lik, rang, hid, haroratning o'zgarishi), ham ijtimoiy signallarda (so'z, voqeya, o'ta sezgirlikda, emosional ko'zg'aluvchanlikda, tashvishlilik darajasida, ekstraversiya, introversiya) namoyon bo'ladi. Ekstroversiya bilan introversiya kishining ruhiy tavsifi sifatida muloqot sohasida yorqin namoyon bo'ladi. Ekstroversiya - individning tashqi dunyoga, introversiya - ichki dunyoga qarashidir. Asab faoliyatining kuchli tipi bilan bog'liq ekstraversiya xususiyatlari ustun bo'lgan kishilar ancha kirishimli, aloqalar, tanishishlar doirasiga moyil bo'ladilar. Ular ishtiyoq bilan yangi tanishlar orttiradilar, shovqin - suronli davralarni yoqtiradilar. Introvertlar - bu asab faoliyatining zaif tipiga mansub kishilardir. Ular o'z ichki dunyolariga berilishga, kechinmalarga moyillar. Atrofdagilardan ko'p tashvishlanadilar, ular yaqinlarning tor doirasini ma'qul ko'radilar. «Ekstroversiya-introversiya» o'qining o'rtalarida joylashgan kishilar psixologiyada sentrovertlar degan nomni olgan. Ular me'yorida kirishimli, me'yorida yolg'izlikka moyildirlar.

Nutq bilan ishlash orqali ham muloqotga o'rgatish mumkin. Masalan, ovozni baland chiqarib she'r o'qish, hikoyani gapirish kabi treninglar ham muloqotni shakllanishiga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni esa o'yin faoliyati davomida muloqotga o'rgatish oson kechadi.

Muloqotga o'rgatishda o'yin va noo'yin shakllarini qo'shib olib borishning ahamiyati katta:

1. Darsga norasmiy muloqot elementlarini kiritish. Ayni paytda didaktik o'yinlardan foydalanish, ularda muloqot tashkilotchisi rolini muallim emas, o'quvchilardan biri bajarishi.

2. E'tiborni javobning ijobiy jihatlariga qaratish. O'quvchilar o'rtoqlarining javoblarini xolisona baholashga maxsus o'rgatiladi, ayni paytda mayda - chuydalargacha e'tiborni qaratib, o'rtoqlarining javoblaridagi eng muvaffaqiyatli jihatlarini ajratib ko'rsatishni o'rganish. Kamchiliklarni qanday qilib yo'qotish haqida bahslashish, ya'ni kamchilikni bitta o'quvchining o'ziga aytish orqali ta'sir qilish.

3. Insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar Sharqda o'ziga xos xususiyatga ega. Ushbu o'quv qo'llanma jamiyatning yangilanish davrida inson ma'naviyati va ruhiyatida ro'y berayotgan o'zgarishlarning psixologik tabiatini anglashga yordam beradi.

Yaratiladigan yangi qo'llanmalar oldiga talaba - yoshlarni ma'naviy dunyosini boyitish, ularning ongiga milliy g'oya asoslarini singdirish, vatanparvarlik hissini tarbiyalash, o'tmish va buyuk kelajak haqida fikrlash, u bilan faxrlanish hissini, yangicha tafakkurni shakllanishi jarayonidagi ziddiyatlar va ularni bartaraf etish talab etiladi.

3-Mavzu: Shaxsning psixologik xususiyatlari dianostikasi

XARAKTERNING ISH XUSUSIYATLARI

Qo'yidagi berilgan xususiyatdan oltitasiga (sizda eng ko'p bo'lgan) (+) qo'ying.

1. Mustaqillik .
2. Ishga ijodiy yondashuvchanlik.
3. Tashabbuskorlik.
4. Aqlan qobiliyatlilik.
5. Tajribalilik va bilimdonlik.
6. Tirishqoqlilik.
7. Saranjomlilik.
8. Diqqat-e'tiborlilik.
9. Ijro etuvchanlik.
10. Intizomlilik.
11. Qatiyatlilik.
12. Vijdonlilik.
13. Mehnatsevarlik.
14. Epchillik.

- 15.Sabr-toqatlilik.
- 16.Ishchanlik.
- 17.Ma'sulyatlilik.
- 18.Tashkilotchilik.

Natija:

- 1-4 gacha** ko'p (+) bo'lsa, "Ijodkorsiz"
- 5-13 gacha** ko'p (+) bo'lsa, "Bajaruvchisiz"
- 14-18 gacha** ko'p (+) bo'lsa, "Tashkilotchisiz"

HARFLAR INSON XARAKTERIDAN DARAK BERADI

Olmoniya psixolog olimlarning aniqlashicha insonning ismi, sharifi va o'z ismidan hayotda qanday odam ekanligini aniqlash mumkin ekan.

- A** – kuch va matonat belgisi
- B** – katta hissiyotlarga ega shaxs
- V** – o'zgaruvchan, turlanuvchan
- G(G')** – sirlilik, maxfiylik
- D** – odamlarni o'ziga jalb qila oluvchi
- Ye(Yo)** – safarbarlik holatidagi, doim bir nimaga shaylanib turmoq
- J** – ishonchsizlik holatdagi
- Z** – moddiy qiyinchilik, shubha, gumon
- I(Y)** – ta'sirlanuvchanlik, hassoslik
- K(Q)** – katta ehtiyojga erishmoq uchun siqiluvchi
- L** – mayda gap, ijodkor, ulkan kashfiyotchi
- M** – mehnatsevar
- N** – katta energiya egasi, jizzaki, nafsoniyati kuchli
- O** – katta hissiyotli
- P** – yolg'izlik, kamtar, kamsuqum
- R** – g'ayratli, qizg'onchiq
- S** – asabiy, ruhiy siqiluvchi, xunob
- T** – to'xtovsiz izlanuvchan, yangi g'oyalar tashviqotchisi
- U(O')** – qo'rqoq ichki hissiyotli
- F** – nozik ta'b, muloyim
- X(H)** – jinsiy muammoli
- Ch** – sadoqatli, rostgo'y
- Sh** – o'ta rashkchi, murosasizlik va kelishmovchilikka yo'l qo'ymaydigan
- E** – psixologik, ruhiy qarashlar targ'ibotchisi
- Yu** – salga qizishib ketadigan, jizzaki odam

Ya – olijanob, ijodkor shaxs

Ha, shu usul bilan ham o‘z ustingiz yoxud tanlagan yoringizning xarakterini bilib olishingiz mumkin. Masalan: Ro‘ziev Bahriddin Mirtazoevich (RBM) – g‘ayratli, energiyali, kuchli hissiyotli, mehnatsevar inson.

MATEMATIK QOBILIYATNI ANIQLASH TESTI

Sizga bir qator sonlar berilgan. Ular qonuniyatlar orqali joylashgan. Sizing vazifangiz esa har qatorning keyingi sonini topishingiz lozim (10 daqiqa oralig‘ida). Har bir qator matematik amallar qo‘llanilgan holda tuzilgan.

Masalan, 2, 4, 6, 8, 10, keyingisi 12, chunki har safar 2 ga ko‘paygan yoki 9, 7, 10, 8, 11, 9, 12. Bu yerda 2 ga ko‘payib 3 olinganligi uchun keyingi son 10 bo‘ladi.

Kalit

1. 6, 9, 12, 15, 18, 21?	1-24	6-24
2. 9, 1, 7, 1, 5, 1?	2-3	7-18
3. 2, 3, 5, 6, 8, 9?	3-1	18-64
4. 10, 12, 9, 11, 8, 10?	4-7	9-37
5. 1, 3, 6, 8, 16, 18?	5-36	10-49
6. 3, 4, 6, 9, 13, 18?		
7. 15, 13, 16, 12, 17, 11?		
8. 1, 2, 4, 8, 16, 32?		
9. 1, 2, 5, 10, 17, 26?		
10. 1, 9, 16, 25, 36?		

XOTIRANI BAHOLASH TESTI

Savollarga “ha” yoki “yo‘q” deb javob bering.

1. Beshta telefon raqamini eslay olasizmi?
2. Uchrashuvga borish esingizdan chiqib bormay qolganmisiz?
3. Uch kun oldin ertalabki nonushtaga nima yeganingizni eslay olasizmi?
4. Birinchi uchrashuv esingizdami?
5. Birinchi sevgingizni unutganmisiz?
6. Maktabga borgan birinchi kunni eslay olasizmi?
7. Bolalaidan yodlagan she‘rni ayta olasizmi?
8. O‘n beshta kiygan kiyimingiz yodingizdami?
9. Qo‘ng‘iroq qilishdan oldin daftarga qarab olasizmi?

10. Birinchi uchrashuvga qanday kiyim bilan borganingizni eslay olasizmi?
 11. Birinchi o‘rtog‘ingizni ismi esingizdami?
 12. Ayrim xidlar sizga tanish joyni eslatadimi?
 13. Maktabga borgan yo‘l esingizdami?
 14. O‘rtoqlaringizni tug‘ilgan kunini yoddan bilasizmi?

Natija:

“Ha” javoblari uchun o‘zingizga ”1” ball qo‘yib chiqing

11 va undan yuqori – xotirangiz kuchli ;

6 dan 10 gacha – xotirangiz yaxshi;

5 dan past – o‘rtacha ,past.

MIJOZNI ANIQLASH SO‘ROV VARAQASI

(temperament)

Berilgan to‘rt fikrdan birini tanlab jadvalga o‘sha harfga (+), qolganlariga (-) qo‘yiladi. Hamma (10 ta) fikrlardan o‘zingizga taalluqlisini belgilaganingizdan so‘ng qaysi qatorda ko‘p (+) bo‘lsa, o‘sha sizning temperamentingiz hisoblanadi.

Savollar varaqasini o‘qishdan oldin o‘zingizga javoblar varaqasini chizib oling.

t/r	Savollar				Javoblar			
	1	2	3	4	1	2	3	4
1	A	B	V	G				
2	V	A	G	B				
3	B	G	A	V				
4	V	G	B	A				
5	A	V	B	G				
6	V	B	A	G				
7	B	G	V	A				
8	G	B	V	A				
9	A	G	B	V				
10	A	V	B	G				
Jami (+)								

SAVOLLAR VARAQASI

1. A – kayfiyatingiz tez-tez o‘zgarib turadi, xursandchilik tez xafachilikka aylanishi mumkin, achchig‘ingizni chiqarish oson.

B – doimo xushchaqchaqsiz va shu kayfiyatingiz odamlarga o‘tib turadi.

V – doim kayfiyatingiz bir xil, achchig‘ingizni chiqarish qiyin.

- G – doim kayfiyatingiz yomon, sizni kuldirish qiyin.
2. A – chaqqon va harakatchansiz.
 B – sekin va past ovozda gapirish yoqadi.
 V – tez va shoshilib fikringizni bildirishni xohlaysiz.
 G – sekin va baland ovozda kam harakat bilan gapirasiz.
3. A – agar ishingiz yurishmasa ham boshlagan yo‘lingizdan qaytmaysiz va boshqa yo‘lni izlaysiz.
 B – ishingiz yurishmasa tashlaysiz va boshqa yo‘lni izlaysiz.
 V – ishingiz yurishmasa xafa bo‘lasiz va tashlab yuborasiz.
 G – ishingiz yurishmasa u yodingizdan chiqadi va davom ettirasiz.
4. A – tez charchaysiz.
 B – ko‘p va oxirigacha yetkazib ishlaysiz.
 V – yutuq bo‘ladigan ishni yaxshi ko‘rasiz.
 G – har qanday ishni bajarasiz, ko‘pincha aktivlik qilasiz.
5. A – tanbehni yoqtirmaysiz, bahslashasiz.
 B – tanbehni jim tinglaysiz, lekin yana xato qilasiz.
 V – tanbehni diqqat bilan tinglab tuzatasiz.
 G – tanbehni eshitib xafa bo‘lasiz, lekin bahslashmaysiz.
6. A – ishlashdan oldin reja tuzib, keyin ishni boshlaysiz.
 B – agar ishda qiyinchilik bo‘lsa tezda moslashasiz (shu ishga).
 V – ishga tez kirishasiz, lekin keyin qiyin bo‘lsa tuzatasiz.
 G – ishni boshlashdan oldin o‘ylaysiz, yoqmasa ishlamaysiz.
7. A – bir qarorga kelishdan oldin o‘ylaysiz, hayajonlanasiz.
 B – bir qarorga kelishdan oldin o‘ylaysiz.
 V – bir qarorga kelishingiz qiyin.
 G – bir qarorga tez kelasiz.
8. A – muloqotda muloyim, taktikali, hozirjavobsiz.
 B – muloqotda boshlovchi, chaqqonlikni yaxshi ko‘rasiz.
 V – muloqotni ko‘p yaxshi ko‘rmaysiz, bir o‘zingiz bo‘lsangiz yaxshi.
 G – yolg‘izlikni yomon ko‘rasiz, muloqot uchun doimo kishi izlaysiz.
9. A – xafachilikdan qattiq ranjiysiz, lekin tezda unutasiz.
 B – xafachilikdan qattiq ranjiysiz, tez unuta olmaysiz, boshqalarga bildirishni yomon ko‘rasiz.
 V – xafachilikni tez unuta olasiz.
 G – xafachilikni optimistik ravishda qabul qilasiz, tez unutasiz.
10. A – hazilni, hazil qilishni yaxshi ko‘rasiz.
 B – hazilni yaxshi ko‘rasiz, faqat eng yaqin kishingiz bilan.
 V – bo‘lar-bo‘lmas hazil qilasiz, lekin odamlar buni tushunmaydi.
 G – hazilni unchalik yoqtirmaysiz, hazil qilishni ham.

1 – Xolerik, 2 – Sangvinik, 3 – Flegmatik, 4 – Melanxolik.

I. Xolerik. (kuchli barqaror, harakatchan tip).

1. Qunimsiz va shoshqaloq.
2. O'zini bosishi qiyin.
3. Chidamsiz.
4. Muammolarda keskin va to'g'ri so'zli.
5. Tashabbuskor va tez bir qarorga keladi.
6. O'jar.
7. Tortishuvda topqir.
8. Ishga goh berilib ketadi, goh tashlab qo'yadi.
9. Tavakkalchi.
10. Kishilarga kek saqlamaydi, xafa bo'lmaydi.
11. So'zlaganda nutqi tez, ehtirosli.
12. Tabiati beqaror, qizishishga moyil.
13. Tajavuzkor, janjalchi.
14. Kamchilik va nuqsonlarga beshafqat.
15. Yuz ko'rinishi ochilib-sochilib turgan.
16. Masalaga tez ta'sir qilish va hal qilishga qobiliyatli.
17. Doim yangilikka intiladi.
18. Harakatlari keskin va shiddatli.
19. Maqsadga erishishga chidamli.
20. Kayfiyati tez o'zgaruvchan.

II. Sangvinik (kuchli barqaror – harakatchan tip).

1. Xushchaqchaq va quvnoq.
2. Ishchan, g'ayratli.
3. Ko'pchilik hollarda boshlagan ishini oxriga yetkazmaydi.
4. O'ziga ortiqcha baho berishga moyil.
5. Yangilikni tez egallashga layoqatli.
6. Qiziqishi va mayli turg'un emas.
7. Muvaffaqiyatsizlik va ko'ngilsizlikni yengil o'tkazadi.
8. Har xil sharoitga oson moslashadi.
9. Har qanday ishga zo'r qiziqish bilan kirishadi.
10. O'zini qiziqirmagan ishdan tez soviydi.
11. Bir ishdan ikkinchi ishga oson va tez kirisha oladi.
12. Bir xil, mashaqqatli ishdan qiynaladi.
13. Jamoatchi, odamgarchilikli, dilkash va ko'ngilchan.
14. Chidamli va ishchan.
15. So'zlagan nutqi qattiq, tez, aniq, imo-ishoralari jonli va keskin.
16. Murakkab sharoitda ham o'zini tuta biladi.
17. Hamma vaqt kayfiyati yaxshi, tetik.

18. Tez uxlaydi va tez uygʻonadi.
19. Koʻpchilik hollarda masalani hal qilishda xayolparast va shoshqaloq.
20. Asosiy masaladan chetga chiqishga moyil.

III. Flegmatik (kuchli barqaror, kam harakat tip).

1. Sovuqqon va xotirjam.
2. Ishda batartib va sharoitni hisobga oladi.
3. Ehtiyotkor va andishali.
4. Kutishga, chidamga layoqatli.
5. Kamgap, behuda soʻzlashni yoqtirmaydi.
6. Gapirganda nutqi bir xil, tekis imo-ishorasiz va hayajonsiz.
7. Chidamli va oʻzini tuta biladi.
8. Boshlagan ishni oxiriga yetkazadi.
9. Ishga behuda kuch sarf qilmaydi.
10. Ish tartibi va rejimiga qatʼiy amal qiladi.
11. Oʻzini tuta biladi.
12. Maqtovlarga befarq.
13. Kek saqlamaydi, kechirimli.
14. Oʻz qiziqish va muammolarida hamma vaqt bir xil.
15. Bir ishdan ikkinchi ishga qiyin moslashadi.
16. Muomalasi hammaga bir xil.
17. Tartib va intizomni yaxshi koʻradi.
18. Yangi sharoitga qiyin moslashadi.
19. Chidamli, sabr toqatli.
20. Koʻpchilik hollarda atrofidagi voqea-hodisalarni sezmay qoladi.

IV. Melanxolik (boʻshang tip).

1. Tortinchoq va uyatchang.
2. Yangi sharoitda oʻzini yoʻqotib qoʻyadi.
3. Notanish kishi bilan tez til topisha olmaydi.
4. Oʻz kuchi va imkoniyatlariga ishonmaydi.
5. Yolgʻizlikni yaxshi oʻtkazadi.
6. Muvaffaqiyatsizliklarda oʻzini yoʻqotib qoʻyadi.
7. Oʻzi bilan oʻzi boʻlishni yaxshi koʻradi.
8. Tez charchaydi.
9. Soʻzlaganda nutqi kuchsiz, baʼzan shivirlab qoladi.
10. Suhbatdoshining xarakteriga ilojsiz koʻnikadi.
11. Taʼsirchan, hatto yigʻlashi ham mumkin.
13. Oʻziga va atrofda qilargalarga talabchan.
14. Gumonsirashga, maydachilikka moyil.

15. Gapga ta'sirchan va tez o'ziga oladi.
16. Haddan tashqari tez xafa bo'ladi.
17. Hech kim bilan fikr olishmaydi. Ko'pchilikni yoqtirmaydi.
18. Kamharakat va beso'naqay.
19. Indamas, o'ta itoatkor.
20. Atrofdagilardan o'zi uchun kuyinish va yordam kutadi.

Shaxs yo'nalganligini aniqlash metodikasining savolnomasi.

Diqqat, boshladik!

- 1) Men, qachonki:
 - A. Qilayotgan ishimi atrofdagilar qo'llab-quvvatlashsa;
 - V. Biror ishni o'ziga ma'qul, ko'nglimdagidek qilib bajarsam;
 - S. Atrofimda yaxshi do'stlarim borligini his etsam o'zimda katta qanoatlanish xosil qilaman.
- 2) Bordi-yu, keljakda sportchi (futbolchi, volleybolchi) bo'lganimda edi:
 - A. O'yin taktikasiga ishlov beruvchi kishi – trener bo'lishni istardim;
 - V. Mashhur o'yinchi bo'lishni istardim.
 - S. Komanda kapitani etib tayinlanishimni istar edim.
- 3) Xaqiqiy pedagog quyidagi xususiyatga ega bo'lishi kerak:
 - A. O'quvchilarga alohida yondashib, xar biri bilan qiziqsin;
 - V. O'quvchilarda predmetga nisbatan shunday qiziqish uyg'otsinki, ular shu predmet doirasida ko'proq bilim olishga intilsinlar;
 - S. Sinf jamoasida shunday muhit yaratsinki, unda xar kim qo'rqmay o'z fikrini ochiq-oydin bayon eta olsin.
- 4) Men:
 - A. O'zlari bajargan ishdan zavq oladigan kishilarni juda yoqtiraman;
 - V. Jamoada ko'pchilik mehnat qilishni yoqtiradigan kishilarni yaxshi ko'raman;
 - S. Topshirilgan ishni boshqalarga nisbatan yaxshiroq bajarishga intilgan kishilarni yoqtiraman.
- 5) Agar mening do'stim:
 - A. Odamlarni tushunadigan, kerak bo'lganda qo'lidan kelguncha yordam beradigan bo'lsa;
 - V. Xar doim so'zining ustidan chiqqa oladigan, sadoqatli bo'lsa;
 - S. Aqlli va xar narsaga qiziqadigan inson bo'lsa qanoatlanish xosil qilar edim.
- 6) Eng yaqin do'st shunday kishiki, u:
 - A. Men bilan yaxshi munosabatda bo'lsa;
 - V. Eng qiyin paytda ham ishonchni oqlaydigan bo'lsa;
 - S. Katta xayotiy tajriba va yutuqlarga erishgan bo'lsa.
- 7) Men:
 - A. Ishimni o'ngidan kelmasligini;
 - V. O'rtoqlarim bilan munosabatim buzilishini;

- S. Atrofdagilar meni tanqid qilishlarini juda istagan bo‘lardim.
- 8) Eng ayanchli ahvol shundaki, agar o‘qituvchi:
- A. Ba’zi o‘quvchilarning yoqtirmasligini, ularning ustidan kulishini va kinochsini yashira olmasa,
- V. Kollektivda raqobatchilik kayfichtini yaratsa;
- S. O‘zi dars bergan fanni bilmasa.
- 9) Bolaligimda eng yaxshi ko‘rganim:
- A. Ko‘proq o‘rtoqlarim bilan o‘ynash edi;
- V. Qum to‘dasidan uychalar yasab zavqlanish edi;
- S. Biron narsa uchun meni maqtashlari edi.
- 10) Quyida ta’rifi berilgan kishilarga o‘xshashni juda-juda xoxlardim:
- A. Xayotda katta lavozimlarda ishlagan kishini;
- V. O‘z ishiga chinakam berilgan kishini;
- S. Do‘stonaligi va oqko‘ngilligi bilan ajralib turgan kishi.
- 11) Menimcha, maktabning birinchi galdagi vazifasi:
- A. Xayotdagi to‘siqlar, muammolarni hal qilishni o‘rgatish;
- V. O‘quvchining shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- S. Odamlar bilan o‘zaro xamkorlik qilishga yordam beradigansifatlarni tarbiyalash.
- 12) Bo‘sh vaqtim ko‘proq bo‘lganda, nazarimda, undan quyidagicha foydalangan bo‘lar edim:
- A. Do‘stlarim bilan suhbatlashar edim;
- V. Ko‘proq dam olib, xordiq chiqargan bo‘lardim;
- S. O‘zim sevgan ishlar bilan, mustaqil o‘qish, o‘rganish bilan mashg‘ul bo‘lgan bo‘lardim.
- 13) Katta yutuqlarni qo‘lga kiritishim mumkin, agar:
- A. Chehrasi iliq bo‘lgan kishilar bilan ishlasam;
- V. Bajarayotgan ishim menga qiziqarli bo‘lsa;
- S. Qilgan ishim yaxshi rag‘batlantirilishi mumkin bo‘lsa.
- 14) Menga juda yoqadi, agar:
- A. Odamlar meni qadrlashsa;
- V. Biror ishni yaxshilab, oxiriga yetkazib bajarsam;
- S. Vaqtimni do‘stlar orasida qiziqarli o‘tkazsam.
- 15) Agar men xaqimda gazetaga yozishga qaror qilishsa, men istardimki:
- A. Biror sohada erishgan yutuqlarimni maqtab yozishsin;
- V. Men bajargan ishlar xaqida gapirilsin;
- S. Albatta men o‘qiyotgan yoki ishlayotgan jamoa xaqida bayon etilsin.
- 16) Men juda yaxshi o‘qigan bo‘lar edim, agar o‘qituvchi:
- A. Meni tushunsa va o‘zligimni nazarga olib, to‘g‘ri munosabat qila olsa;
- V. Predmetlarga nisbatanqiziqish uyg‘ota olsa;
- S. Dars mavzularini baxs-munozarali qilib yorita olsa.
- 17) Men uchun eng yomoni:
- A. G‘ururimning poymol qilinishi;
- V. Zarur ishimning o‘ngidan kelmasligi;
- S. Do‘stlarimdan ajrab qolishim.

- 18) Menimcha, xayotda eng qadrli narsa:
A. Muvaffaqiyat;
V. O'zaro kelishuvda, xamkorlikda ishlash imkoniyati;
S. Kundalik xayotda ijodkorlik, xur fikrlilik.
- 19) Men yoqtirmaydigan kishilar:
A. O'zini boshqalardan past ko'ruvchilar;
V. Badjahl, tez-tez janjal chiqaruvchi kishilar;
S. Har qanday yangilikka qarshi chiqadigan odamlar.
- 20) Men uchun quvonch bag'ishlaydi:
A. Hamma uchun muhim bo'lgan ish bilan shug'ullanish;
V. Yor-do'stlarimning ko'p bo'lishi;
S. Odamlarni xayratda qoldirish, hammaga yoqish.
- 21) Menimcha, rahbar kishi quyidagi xususiyatga ega bo'lishi shart:
A. Qo'l ostidagilarga juda yaqin bo'lishi, ularni tinglay bilishi.
V. Obro'-e'tiborli, viqor-salobatli bo'lishi;
S. O'ziga va boshqalarga talabchan bo'lishi.
- 22) Bo'sh vaqtimda xavas bilan shunday kitoblar o'qigan bo'lardimki, ular:
A. Do'st orttirish, odamlar bilan yaxshi munosabatda bo'lish sirlari xaqida yozilgan bo'lsin.
V. Mashhur va ko'pqirrali insonlarning xayoti to'g'risida yozilgan bo'lsin;
S. Fan-texnika taraqqiyotining eng yangiyutuqlari to'g'risida yozilgan bo'lsin.
- 23) Muzika sohasida qobiliyatim bo'lganda edi:
A. Dirijor bo'lgan bo'lar edim.
V. Bastakor bo'lardim.
S. Qo'shiqchi bo'lardim.
- 24) Istardimki:
A. Qiziqarli bir konkurs o'ylab topib, uning rejasini tuzsam;
V. Biror bir konkursda g'olib chiqsam;
S. O'zim konkurs tashkil etib, uni olib borsam.
- 25) Birinchi navbatda bilishim zarur:
A. Nima ish bajarishim kerakligini;
V. Maqsadga erishish yo'llarini
S. Maqsadga erishish uchun atrofdagi odamlardan qanday foydalanish kerakligini.
- 26) Inson shunga intilishi kerakki:
A. Boshqalar undan xursand bo'lsinlar;
V. Unga buyurilgan ish, avvalo, vijdonan, chin ko'ngildan bajarilsin;
S. Qilgan ishi uchun xech kimdan gap eshitmasin.
- 27) Bo'sh vaqtimda yaxshi dam olaman:
A. Do'stlarim bilan suhbatlashganda;
V. Qiziqarli filmlarni tomosha qilib, xordiq chiqarganda;
S. O'zim sevgan ish bilan mashg'ul bo'lganda.

T/r	To'g'ri keladi	To'g'ri kelmaydi	To'g'ri keladi	To'g'ri kelmaydi	To'g'ri keladi	To'g'ri kelmaydi
•		A		S		V
•		V		S		A
•		A		S		V
•		S		V		A
•		V		A		S
•		S		A		V
•		S		V		A
•		A		V		S
•		S		A		V
•		A		S		V
•		V		S		A
•		V		A		S
•		S		A		V
•		A		S		V
•		V		S		A
•		A		S		V
•		A		V		S
•		A		V		S
•		S		V		A
•		V		A		S
•		V		A		S
•		S		A		V
•		V		S		A
•		A		S		V
•		S		A		V
•		V		A		S
Jami						

IFSh----- Sinfi-----

4-Mavzu: O'quv jarayonini tashkil etishning psixologik asoslari

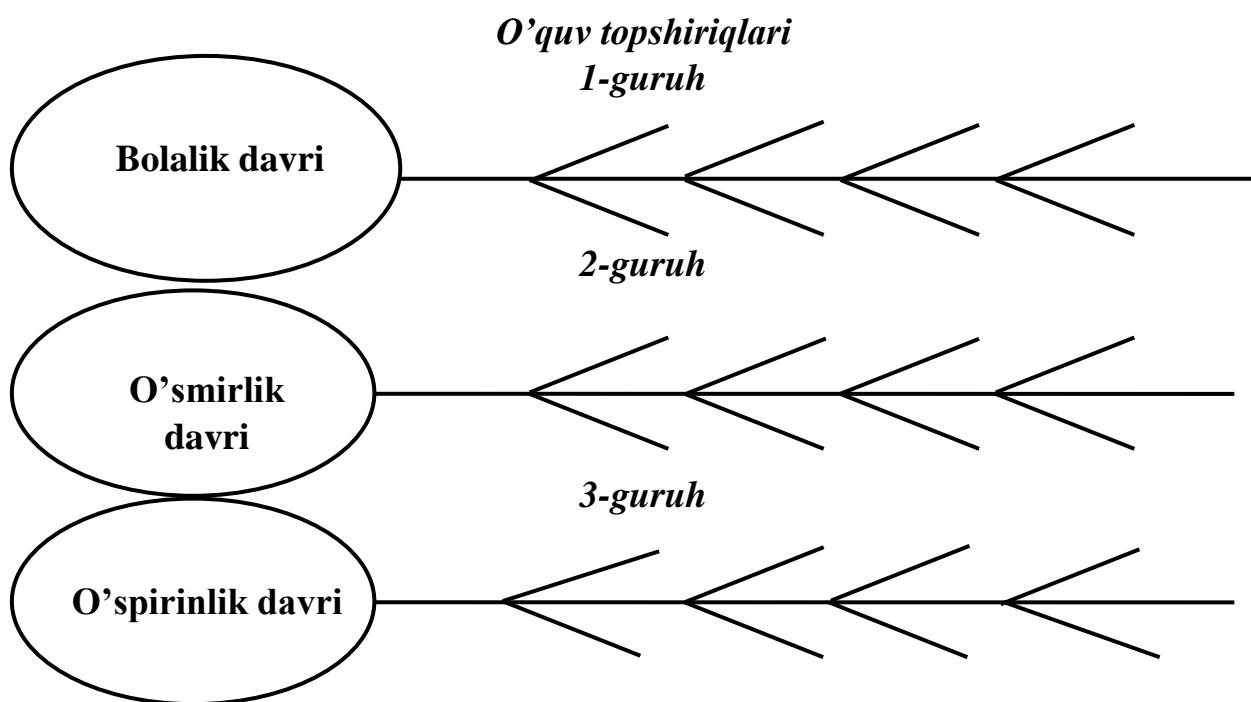
1-ilova

1-o'quv topshiriq.

Levinson tasnifi bo'yicha yetuklik davrining bosqichlarini to'ldiring

bosqich	tasniflar	yosh ko'rsatkichlari
0		
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		

2-ilova

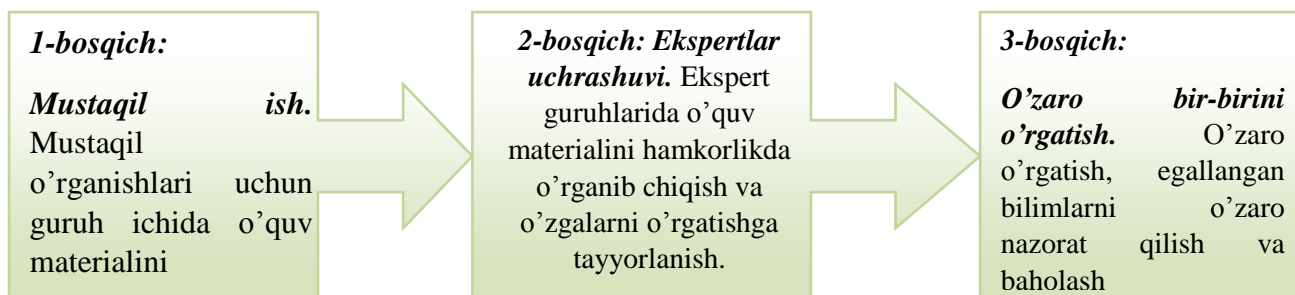
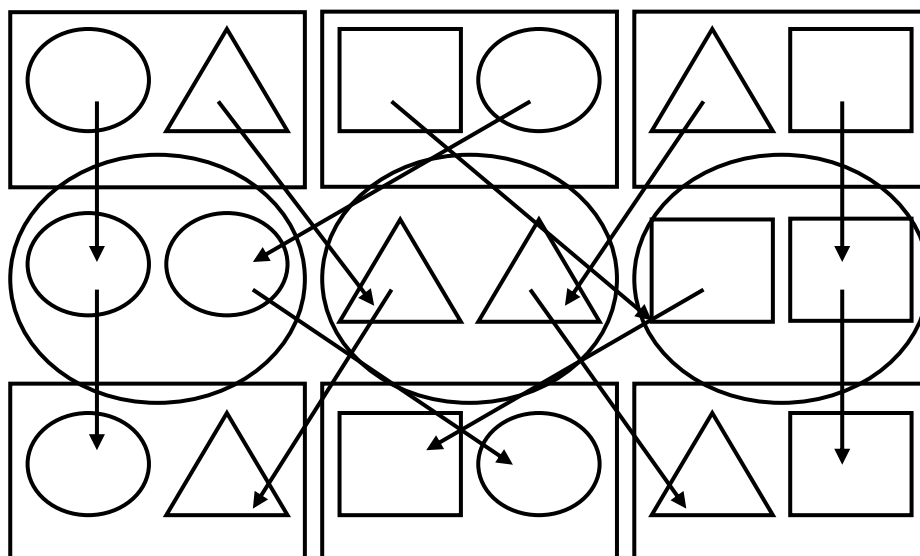

3-ilova

«Zigzag» texnikasi

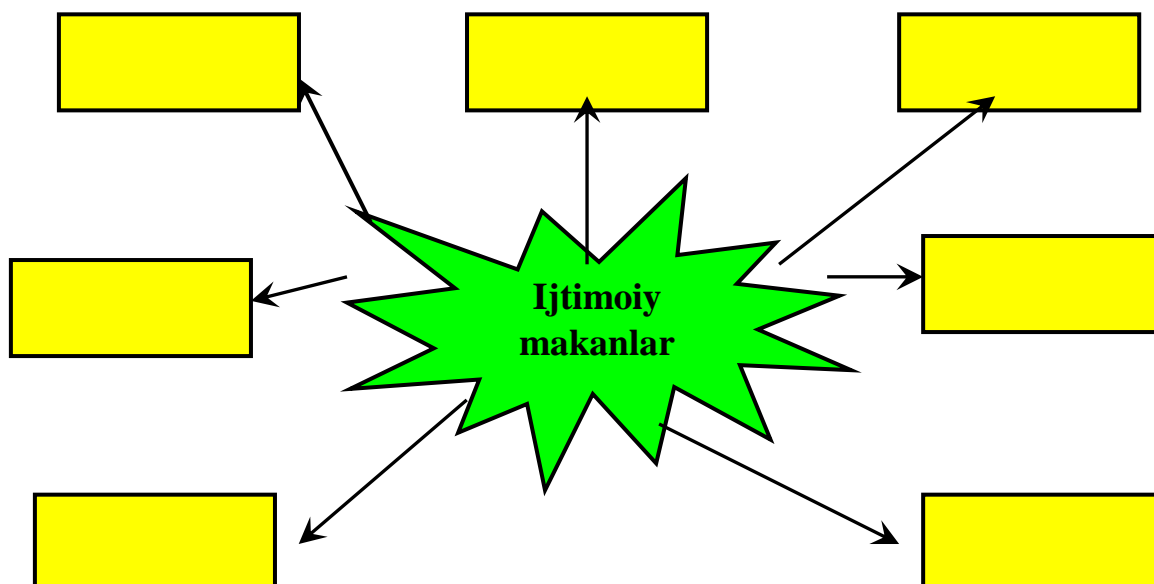
O'zaro o'qitish yagona tamoyilga asoslangandir: o'quv guruhi kichik guruhlarga bo'linadi. Har bir guruh a'zosi o'rganilayotgan mavzuning ma'lum sohasi bo'yicha ekspert bo'ladi va boshqalarga o'rgatadi.

Har bir guruhning asosiy maqsadi: har bir talaba mavzuni to'liq o'zlashtirishi kerak.

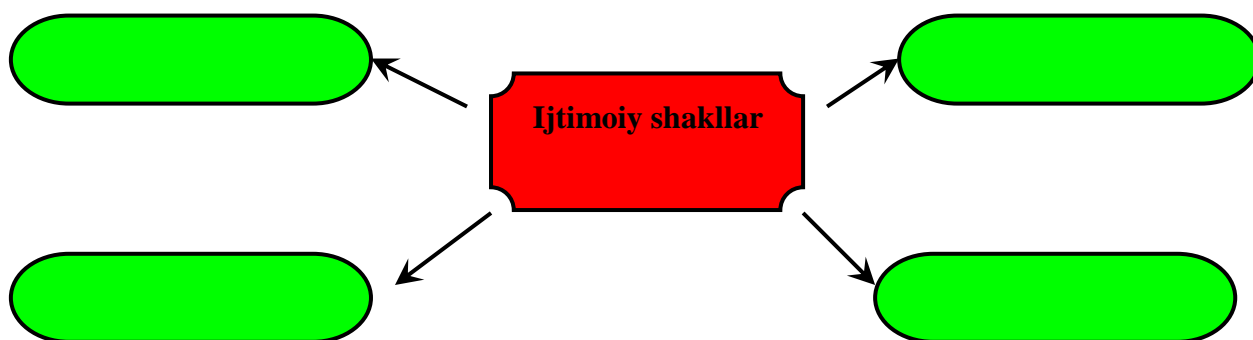

Kichik guruhlarga tarqatiladi va guruhdan bir kishi taqdimot qiladi

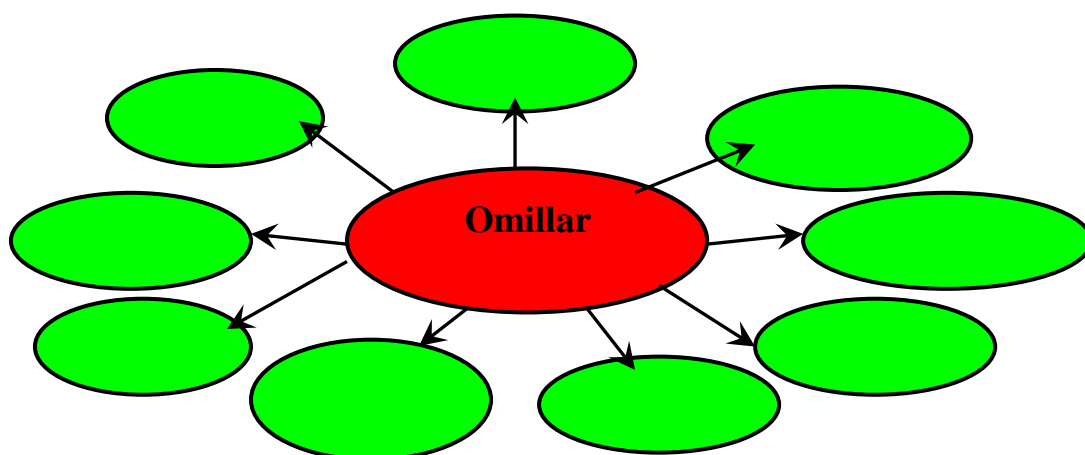
1-o'quv topshirig'i. Ushbu slaydni to'ldiring. Ijtimoiylashuv maskanlari

2-o'quv topshirig'i. Ushbu slaydni to'ldiring. Ijtimoiy ta'sir shakllari

3-o'quv topshirig'i. Ushbu slaydni to'ldiring. Shaxs dunyoqarashini o'zgartirish omillari

4-o'quv topshiriq.«Blis-so'rov» asosida jadvalni to'ldiring.

№	Savollar	Javoblar
1.	Shaxs va jamiyat muammosida qancha yo'nalishlar bor?	
2.	Nativizm tarafdorlari g'oyasining mohiyati nimadan iborat?	
3.	Empirizm nazariyasi tarafdorlarining maqsadi nimadan iborat?	
4.	Ijtimoiy rol deb nimaga aytiladi?	
5.	Ijtimoiy mavqye deb nimaga aytiladi?	

6.	Ijtimoiy sanksiyaga ta'rif bering	
7.	Ijtimoiylashuv jarayonini tushuntirib bering.	
8.	Ijtimoiylashuv maskanlarini sanab bering.	
9.	Shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini qanday omillar o'zgartiradi?	

GLOSSARIY

ABSTRAKTSIYA - (lot, abstractio- mavxumlashtirish) – narsalarning o‘ziga xos belgi va xususiyatlarini, ular o‘rtasidagi bog‘lanishlarni, narsalarning muhim belgi va xususiyatlarini ajiratib olishga qaratilgan fikrlash operatsiyasi.

AVTORITARIZM – (lot. auct’ritas – hokimiyat ta’sir) – buyruq asosidagi talabalarga o‘ylamasdan ko‘r-ko‘rona bo‘ysunush. Uni avtoritet so‘zi bilan adashtirmaslik kerak

ADAPTATSIYA – (lot. adattare – moslashtirmoq) – sezgi a’zolarining qo‘zg‘ovchi kuchiga moslashuvi natijasida muayyan sezgirlikning o‘zgarishi A. hodisalarida sezgirlik ortirishi hamda kamayishi mumkin; kuchli ta’sirotdan kuchsiz ta’sirotda o‘tganda sezgirlik asta-sekin ortib boradi; ta’sirot kuchayganda esa, sezgirlik aksincha kamayib boradi. A. qonuniyati barcha sezgilarga xosdir. (ko‘ruv A.si, eshitish A.si, teri A.si)

ADOLAT – axloqiy, huquqiy, ijtimoiy-siyosiy ong kategoriyasi, u insonning daxlsiz huquqlari to‘g‘risidagi tarixan o‘zgarib kelgan tasavvurlari bilan bog‘liq. A. shaxslarning asli kimligi bilan ularning ijtimoiy mavqelari, huquqlari bilan burchlari, qilmishlari bilan «qidirmish»lari, jinoyat bilan jazo o‘rtasidagi moslikni taqozo etadi. Bu nisbatlar o‘rtasidagi nomunosiblik A.sizlik deb baholanadi

ALAXLASH – psixik qo‘zg‘alishning ko‘rsatkichi bo‘lib, noto‘g‘ri xulosa, fikr, qarashlarni tashkil etadi; uni tuzatib bo‘lmaydi.

ALTRUZM – (lot. alter – boshqa) – shaxs qabul qilgan qadriyatlar yo‘nalishi bo‘lib, bunda uning ma’naviy bahosi mezoni va asosiy mohiyatida o‘zga odamning yoki ijtimoiy guruhning qiziqishlari yotadi.

AMBIVALYENTLIK – (yunon. ambi – tevarak, ikki tomondan, lot. valentia – kuch) – bir vaqtda qarama-qarshi hissiyotlarning namoyon bo‘lishi. (mas., kulgu va qayg‘u, xusandlik va kulfat). A. – shaxsdagi ichki nizolarning namoyon bo‘lishi.

AMALIY TAFAKKUR - ko‘pincha vaqt tanqisligi sharoitida yuzaga keladigan va xatti-harakatlarni maqsadini aniqlash; reja, loyihalarini ishlab chiqish bilan bog‘liq

ANALIZATOR – (yunon. analisis – bo‘laklarga ajiratish) – murakkab neyrofiziologik tizim, odamga ta’sir etuvchi qo‘zg‘alishlarini idrok etish va uni tahlil qilish. A. retseptor, nerv yo‘llari, miya bilan bog‘lanadigan qismi va miyaning maxsus bo‘limlarini o‘z ichiga oladi.

ANALIZATORLARNING O‘ZARO TA’SIRI – odamdagi sezgilar sohasi birligining namoyon bo‘lishi. A.o‘.t. tufayli inson tashqi olamni to‘liq aks ettiradi.

Mas., odam ob'ektining o'zidan uzoqlashishini ko'radi. Proprioretseptif analizatorlar orqali borliqdagi narsa va hodisalarni bilib oladi.

ANALOGIYA – (yunon. anal'gia – o'xshashlik) psixik hodisalar va xulq-atvor xususiyatlarining o'xshashligi

AN'ANA – avloddan-avlodga o'tib boradigan va muayyan jamiyat, sinf, ijtimoiy guruhlar ichida uzoq vaqt saqlanadigan ijtimoiy va madaniy meros elementlari. Muayyan ijtimoiy tartib-qoidalar, axloq normalari, qadr-qimmatlar, g'oyalar, urf-odatlar, marosimlar va shu kabi A. sifatida namoyon bo'ladi. Har qanday jamiyatda va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida muayyan A.lar bor.

ASAB TIZIMI – hayvon va odam organizmining barcha funktsiyalarini o'zaro hamda tashqi muhit bilan to'g'rilab, uyg'unlashtirib turuvchi a'zolar tizimi. U organizmning ichki muhitida ro'y beradigan o'zgarishlar va tashqi muhit ta'sirida qo'zg'alib, turli ahzolariga ta'sir etgan holda ularning faoliyatini kuchaytirib yoki susaytirib turadi

AUDIVIZUAL IDROK – (ing. Audi' – eshitmoq, vision – ko'rmoq) bir vaqtning o'zida ham eshitib, ham ko'rib idrok qilish.

AXLOQ- shaxsiy jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me'yorlar tizimi, ma'naviy xulq qoidalari. A. ijtimoiy ongning o'ziga xos turi bo'lib, odamning jamiyatdagi rolini belgilab beruvchi asosiy omillardan

AQL – kishining umumiy bilish qobiliyati bo'lib, uni bilim va tajribalarini egallashga va ularni amalda qo'llashga tayyorligi, shu bilan bir qatorda kishining muammoli vaziyatlarda aql farosat bilan o'zini tuta olish

AQLIY HARAKATLARNI BOSQICHMA-BOSQICH SHAKLLANTIRISH – insonda yangi harakat, obraz va tushunchalarning paydo bo'lishi bilan bog'lik ko'p qirrali murakkab o'zgarishlar haqidagi ta'limot. U bir necha bosqichdan iborat: harakatning asoslarini taxminiy tuzish orqali ifodalash; harakatning moddiy shaklda tarkib topishi; ijtimoiylashgan kuchli tashqi nutq; harakatning tashqi va ichki nutqda shakllanishi; nihoyat, oxirgi natijain-interiorizatsiya (aqliy harakatlar).

AQLIY XATTI-HARAKATLAR - tashqi muhit va nutqqa suyangan holda idrokning ichki rejalarida bajariladigan xatti-harakat

AQLIY RIVOJLANISH MEZONI - (ong JQ) aqliy yosh (AYO) va xronologik yosh (XYO) orasidagi munosabatni bildiruvchi mezon. A.R.M. ushbu formula orqali aniqlanadi:

AYO

JQ = ----- x 100

XYO

Intellekning biror bir yosh shkalasiga suyangan holda test natijalari orqali aqliy rivojlanishini aniqlash mumkin. Aqlning ixchamligi - tafakkurda masalani echishning yangi qulay echimini topish. Ahamiyatlilik – shaxsning biron bir ob’ektda iz qoldirishi bilan bog’liq, ehtiyoji. U barqaror va vaziyatli bo’ladi.

BILISHGA QIZIQISH - aqliy intellektual hislar mahsuli, bu odamning tevarak-atrofdagi olamni bilish ehtiyoji tariqasida namoyon bo’ladi.

BOSHQARISH - tabiatning turlicha bo’lgan (biologik, ijtimoiy va texnik, tizimlari funktsiyalarini, ularning ishini tashkil qilish) maqsad va dasturlarini amalga oshirishga qaratilgan jarayon

BOSHQARISH PSIXOLOGIYASI - psixologiya fanining boshqarish faoliyatini psixologik qonunlarini o’rganuvchi sohasi

BOSH MIYA - markaziy nerv tizimining old (yuqori, oliy) qismi bo’lib, u bosh miya qobig’ida joylashgan oliy nerv tizimining moddiy asosi. B.m.ning o’rtacha og’irligi (odamniki) 1470 g

BURCH - shaxsning axloqiy vazifasi bo’lib, u odamda vijdonni uyg’otadi

VAZIYAT, GAVDANING FAZODAGI HOLATI - gavda qismlarining o’zaro munosiblikda joylashishi. Ba’zi kasalliklarda uning xarakterli o’zgarishi kuzatiladi. Mas., qorin qattiq og’riganda bemor yonboshlab yotib, oyoqlarini yig’ib oladi, beli og’riganda esa engashib qoladi va x.k. Kasallik jarayonining kechishi og’ir, o’rtacha, qoniqarli va boshqacha bo’ladi

VYERBAL - (lot. verbaliz- og’zaki)- atama. Verbal nutq - og’zaki ifodalanadigan nutq.

VIJDON - axloqiy ong tushunchasi. U yaxshilik va yomonlikni ajrata olish o’z xatti-harakatlariga axloqan javob bera olishga qaratilgan ichki e’tiqoddan iborat. V. bu o’z-o’zini boshqara olish, nazorat qilish, axloqiy talablarni bajarish, qilingan ishlarga javob bera olish

VIJDON AZOBI - kishining o’z xulq-atvoriga, axloq talablarining buzilishiga nisbatan bildiriladigan axloqiy emotsional holat

GALLYUTSINATSIYA - (lot. hallu-cinati’ – alahlash) - real voqelikdagi narsa va hodisalarning analizatorlarga bevosita ta’sirisiz ongimizda turli obrazlarning hayoliy ravishda paydo bo’lishidan iborat psixopatologik hodisa. G. real hodisadek idrok etiladi, shu bilan birga bunday hodisalarga nisbatan salbiy munosabat yuzaga kelishi mumkin

GYENIALLIK - (lot. genius - aql, zakovat; buyuk iste’dod) - shaxsning eng yuksak darajadagi ijodiyoti bilan o’zini namoyon qilish hodisasi

GYENLAR - (yunon. gen's - kelib chiqish) - irsiy materialning birligi, u irsiy belgining shakllanishini ta'minlaydi. G.ning yig'indisi genotipni tashkil etadi

GYESH TALG' TPSIXOLOGIYA - (nem. Gestalt - obraz, shakl) - hozirgi zamon chet el psixologiya maktablaridan biri bo'lib, XX asrning 30-yillarida Olmoniyada bunyodga kelgan. Bular murakkab psixik hodisalarni tushuntirish uchun hodisalarning bir butunligini asos qilib oladilar. Asoschilar - M. Vertxeymer, V. Kyoler, N. Koffka

GIPNOZ - (on.hyn's - uyqu) - bosh miyaning ba'zi markazlarini tormozlash natijasida kishilarda va hayvonlarda maxsus ravishda hosil qilinadigan sun'iy uyqu. G. davolash maqsadlarida ham foydalanishi mumkin.

GNOSTIK - (yunon. gnosis - bilim, ta'lim) - butun borliqni bilishga yo'naltirilgan faoliyat

GORMONLAR - (yunon. hormao - uyg'otaman, harakatga keltiraman) - biologik faol moddalar; organizmda maxsus katakchalar yordamida ishlab chiqariladi (ichki sekretiya bezlari) va boshqa a'zolarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Gormonal tizim nerv tizimi bilan birgalikda organizmning bir butun faoliyatini ta'minlaydi.

GURUH - odamlarning birgalikdagi faoliyat mazmuni yoki muloqotda bo'lish xarakteri kabi qator belgilariga asoslangan ijtimoiy jamoa. G. lar real va shartli bo'lishi mumkin

DANGALLIK - psixik xususiyat bo'lib, u uchta turda namoyon bo'ladi. Irodaviy zo'r berishni talab qiluvchi, faoliyatni bajarishni istamaslik, ana shu faoliyatsizlikdan zavq qilish

DAHShAT - affekt holati bo'lib, unda qisqa muddatli qo'rquv boshdan kechiriladi

DYeBILLIK - (lot. debilis - ojiz, holsiz) - tug'ma yoki turmush jarayonida hosil qilingan aqliy zaiflik

DYeDUKTSIYA - (lot. deducti' - keltirib chiqarish) - umumiy hukmlardan yakka hukmlarga qarata borish orqali mantiqiy xulosa chiqarishdan iborat tafakkur shakli

DYePRYeSSIYA - (lot. deressi' ruhan tushish) - tushkunlik kayfiyati; odamda intilishlarning susayishi, harakatlarning tormozlanishi bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan ruhiy holat

DYeTYeRMINIZM - (lot. determinare - aniqlamoq,) - tabiatdagi barcha narsalar, shu jumladan, psixik hodisalarning ro'y berishi ob'ektiv sabablar va qonunlar bilan belgilanadi, degan qarash.

DYeFYeKTOLOGIYa - (lot. defectus- etishmaslik, yunon. lodos) – ta’limot)- jismoniy va psixik nuqsonli bolalarning psixik xususiyatlarini o‘rganadigan fan

DIALOG - (yunon. di - ikki, lodos- so‘z) - ikki va undan ortiq kishi- larning o‘zaro og‘zaki gaplashishi

DIALOGIK NUTQ - nutq turlaridan bo‘lib, bunda so‘zlovchilar barobar teng, birgalikda faollik ko‘rsatadi

DIDAKTIKA - (yunon. didaktikos- ibratli, saboq bo‘ladigan) - pedagogikaning ta’lim qonuniyatlarini hamda metodlarini o‘rganuvchi bo‘limi

DILKASHLIK - shaxsning doimo jamoa bilan birga bo‘lishga, jamoa a‘zolarining ko‘nglini topa bilishga intilishdan iborat ijobiy xarakter xislati

DIN PSIXOLOGIYaSI - diniy ong xususiyatlari, tizimi va funktsiyalarining ijtimoiy-psixologik omillarini o‘rganuvchi psixologiya tarmog‘i

DINAMIK STYeRYeOTIP - (yunon. dynamikos - kuchli, stereos - qattiq ti’s - iz) - bosh miya katta yarim sharlarining faoliyatini yaxlitlab turish turi bo‘lib, u shartli reflekslarning ketma-ketligini ta’minlab turadi. D,s. inson odatlari, mehnat malakalarining fiziologik asoslaridir

DISPYeRSION TAHLIL - (lot. disersus - tarqoq, sochilgan) tadqiq qilinayotgan ob’ektga turli omillarning ta’sirini tahlil qilish imkoniyatini beruvchi statistik metod.

DIFFYeRYeNTSIAL PSIXOLOGIYa – (lot. differentia - farq) psixologiya fanining bir qismi bo‘lib, kishilar o‘rtasidagi individual psixologik farqlarni o‘rganadi

DIFFUZ GURUH – (lot. diffusio tarqalish) - odamlarning tasodifiy birlashuvi natijasida hosil bo‘lgan guruh

DIQQAT - ongimizning muayyan ob’ektga yo‘naltirilishi va unda to‘planishidan

iborat psixik holat. D. ixtiyorsiz, ixtiyoriy va ixtiyoriydan keyingi turlarga ajratiladi

DIQQATNING BARQARORLIGI - diqqatning ma’lum ob’ektga uzoq vaqt davomida muttasil qaratilishi

DIQQATNING KO‘LAMI - bir vaqtning o‘zida diqqatning bir qancha ob’ektga qaratilish imkoniyati

DIQQATNING TAQSIMLANISHI - diqqatning bir vaqtda bir necha ob’ektga yoki faoliyatga taqsimlanish xususiyati

DIQQATNING KO‘CHISHI – diqqatni ixtiyoriy ravishda bir ob’ektdan ikkinchi ob’ekta ko‘chirish

DUNYOQARASH - odamning tevarak- atrofdagi olamga va unda o‘zining tutgan o‘rniga qarashlaridan kelib chiqqan tizim. Kishilarning falsafiy, siyosiy, ilmiy, diniy, aqliy va estetik qarashlari yig‘indisi

YOSH - individning ma’lum aniq vaqtda belgilangan psixik ta- raqqiyotining bosqichi. Ushbu bosqichda uning shaxs sifatidagi fiziologik va psixologik o‘zgarishlari kuzatiladi

YOSH PSIXOLOGIIYaSI - psixologiya fani tarmoqlaridan bo‘lib, turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganadi

JAMOA - maqsadlari jamiyat maqsadiga mos keladigan umumiy faoliyat bilan birlashgan odamlar guruhi

JON - falsafiy tushuncha bo‘lib, u jonli material yaratilishining asosidir

ZAVQLANISH - muvaffaqiyatli biror bir ijodiy ishni ko‘rish, eshitish, sezish orqali paydo bo‘ladigan psixik holat

ZYeHN, LAYOQAT - nerv tizimining ba’zi genetik nazariyalari anatomik-fiziologik xususiyati bo‘lib, u kishida qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki individual tug‘ma tabiiy zaminidir

IDYeAL - (yunon. idea - g‘oya, tushuncha tasavvur) - biror narsaning namunasi, ayrim odam, guruh sinf xatti-harakatlari va intilishining belgilovchi oliy maqsad. I. shaxsning mukammal sifati va insonlarning o‘zaro go‘zal munosabatlari, har taraflama rivojlangan odamlar haqidagi tasavvurlar

IDROK - sezgi a’zolariga ta’sir etib turgan narsa va hodisalarni bevosita yaxlitligicha aks ettirish jarayoni

IDROKNING KONSTANTLIGI - (lot. constantis -o‘zgarmas, doimiy-idrok sharoiti o‘zgarsada, idrok qilishdan hosil bo‘lgan narsa obrazlarning (ularning shakli, rangi, hajmi) nisbatan o‘zgarmasligi, turg‘unlik holati

IDROKNING PRYeDMYeTLILIGI - jamiki olamdan olingan ma’lumotlarni-axborotlarni ichki olam ob’ektiga kiritish xususiyati

IDROKNING BUTUNLILIGI - idrok xususiyatlaridan bo‘lib, bu sezgi a’zolariga bevosita ta’sir etib turgan ob’ektlarni, ularning belgi va xususiyatlari bilan birgalikda qo‘shib idrok qilishdan iborat

IKKILANISH - ijod jarayonida «Ha» va «Yuq»larni bir-biriga taqqoslash atijasida yuz beradigan tafakkur turi

IKKINCHI SIGNAL TIZIMI - odamga xos shartli reflektor bog'lanishlar tizimi bo'lib, nutq signallarining bevosita ta'sirida shakllanadi. I.s.t. - birinchi signal tizimi asosida hosil bo'ladi. Bu umumlashgan mavhum tafakkurning asosi

ILLYuZIYa - (lot. *illusio* - aldash)- borliqning noto'g'ri idrok etilishi

IMIDJ - shaxsning boshqalar tomonidai tan olinadigan o'ziga xos xususiyatlari

INDIVID - (lot. *individuum* bo'linmas; ayrim jins, shaxs) biologik turga kiruvchi alohida tirik mavjudot

INDIVIDUALLIK - individning boshqalardan farqlanadigan ijtimoiy xususiyatlari va psixikasining o'ziga xosligi hamda uning qaytarilmasligi

INDUKTSIYa - (lot. *inductio*-keltirib chiqarish) – juz'iy yoki yakka hollardan umumiyga, ayrim dalillardan umumlashmalarga qarab boradigan, induktiv xulosa chiqarishga asoslangan mantiqiy bilish metodi, tafakkur formasi. Neyrofiziologiyada esa markaziy nerv tizimining biron markazida qo'zg'alish paydo bo'lsa, u boshqa markazlarda tormozlanishning kelib chiqishiga, tormozlanish esa qo'zg'alishning kelib chiqishiga sababchi bo'lishidan iborat qonuniyat. Nerv tizimining bironta joyida sodir bo'lgan jarayonning ikkinchi xildagi jarayonni keltirib chiqarishiga bir vaqtdagi I., nerv tizimining ma'lum jarayon ta'siri to'xtashi bilanoq yuzaga keladigan jarayonga ketma-ketlik I.si deyiladi. Tormozlanishning qo'zg'alishni keltirib chiqarishiga salbiy I. deyiladi

INSTINKT - (lot. *instinctus* uyg'onish) - murakkab shartsiz refleks, u xulq-atvorning tug'ma yig'indisi, tashqi yoki ichki taasirotlarga javoban hosil bo'ladi. I.organizm hayotiy ehtiyojlarining qondirilishi munosabati bilan namoyon bo'ladigan, nasldan-naslga o'tadigan tug'ma harakatlar tizimi. Mas., tuxumdan endi yorib chiqqan jo'ja atrofdagi tuprok-xaslarni titib, cho'qilab o'ziga don qidira boshlaydi

INTROVYeRSIYa – shaxsni o'z fikrlari, sezgilari, kechinmalarining o'z-o'ziga tayanish

IRODA ERKINLIGI – falsafiy axloqiy kategoriyani ifoda etuvchi tushuncha. U o'z-o'zini aniqlash jarayonida kishi irodasining moslashishiga bog'liq

IRSIYaT – a'zolar xususiyatlarini tarkib topib, mustahkamlanib keyingi avlodga o'tish jarayonlari

ISTYe'DOD – shaxsning ma'lum faoliyatda ifodalanadigan qobiliyatning yuqori darajasi

ISTYe'DODLI BOLALAR – o'zida umumiy va maxsus istehdodni namoyon qilgan bolalar. Iste'dodning aqliy rivojlanish darajasi diagnostika qilish orqali tengdoshlari bilan solishtirib aniqlanadi

ISHONCH – psixikaning holati bo'lib, u inson tomonidan qandaydir hodisalarning shak-shubhasiz tan olishini anglatadi

ICHKI NUTQ – nutq faoliyatining ovoz chiqarmasdan ifoda etiladigan alohida turi. U grammatik tuzilishi va mazmunining atroflicha torligi bilan xarakterlanadi. I.n. tashqi nutqdan farq qiladi

KAYFIYAT - birorta emotsiyaning barqaror kechinishi

KACB TANLASH - ijtimoiy foydali mehnatga o'z hissasini qo'shish zarurligini anglash natijasida kasb yo'nalish

KASB-HUNARGA Yo'NALISH BYeRISH - yoshlarni ishga joylashtirishda ularning xohishlari, qiziqishlari, shakllangan qobiliyati, layoqatiga qarab psixologik- pedagogik va tibbiy tadbirlarni o'tkazish

KASB -HUNAR KONSULTATSIYASI - jamiyat ehtiyoji va yoshlarning qiziqishi, iste'dodlariga qarab turli kasblar haqida ilmiy tashkil qilingan ma'lumotlar berish.

KYeSKINLIK - insoniylikka qarama-qarshi bo'lgan xususiyat

KOMMUNIKATSION QOBILIYATLAR - kishining boshqa odamlar bilan bo'ladigan muloqotini yaxshilaydigan va birgalikdagi faoliyatda psixologik qovushuvchanlikni ta'minlaydigan qobiliyat

KUZATISH - psixologiya metodlaridan biri bo'lib, odamning xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan turli hodisalarni hisobga olish va sub'ektiv psixik hodisalar to'g'risida fikr olishdan iborat

KUZATUVCHANLIK - shaxs xususiyatlaridan biri, u kishining idrok qilish jarayonida narsalarni kamdan-kam uchraydigan ammo muhim tomonlarini payqay olishida namoyon bo'ladi.

KO'NIKMA - odamning ma'lum ishni bajarishga tayyorligida ko'rinadigan qobiliyati. K. mahoratning asosini tashkil qiladi.

KO'RGAZMALI OBRAZLI TAFAKKUR - tafakkur turlaridan biri, bu tasavvur qilinayotgan narsa va hodisalar haqida fikrlashni xarakterlab beradi.

KO'RGAZMALI HARAKAT TAFAKKURI - tafakkur turlaridan biri, narsa va hodisalar bilan ishlash jarayonida ularni bevosita idrok qilishda namoyon bo'ladi

LABORATORIYA - (lot. laborare ishlamoq) - ilmiy muassasa qaramog'idagi ilmiy izlanish, eksperimentlarni olib boruvchi bo'lim

LAYOQAT - nerv tizimining ba'zi irsiy determinlashgan anatom- fiziologik xususiyati. Odamda qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki yakka tug'ma, tabiiy zaminidir

MAYL - shaxs qiziqishlari va fikrlarining biror faoliyati bilan shug'ullanishga jalb etilganligi. M. shaxsda kuchli istak, xohish tarzida namoyon bo'lib, bajo keltirilganda odamga mamnuniyat baxsh etadi.

MALAKA - mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarilishining avtomatlashgan usullari.

MANTIQ - to'g'ri fikrlash qonunlari va shakllari haqidagi fan; tafakkurga xos ichki qonuniyatlar, ketma-ketlik, izchillik.

MANTIQUIY XOTIRA - xotira turlaridan materialini ma'no tomondan o'zaro bog'langan holda tushunib esda qoldirishga asoslanadi.

MASHQ - o'zlashtirish maqsadida qayta-qayta bajariladigan harakatlar.

MASHQ QILISH - ma'lum malaka va ko'nikmalarni hosil qilishga, takomillashtirishga qaratilgan jarayon.

MASHQLARNING EGRI CHIZIG'I - malakalar hosil bo'lish jarayonini chizma usulda tasvirlaydigan egri chiziqlar.

MYeLANXOLIK - (yunon. melas- qora, chole - o't, safro) - temperament turlaridan, psixik faollikning sust, tez ta'sirlanuvchanlik, hatto arzimagan narsalar uchun ham juda chuqur ta'sirotda berilishi bilan xarakterlanadi

MYeTOD - (yunon. methodos tadqiqot, tekshirish) - bilishning nazariy va amaliy o'zlashtirish usullari yig'indisi.

MYeXANIK XOTIRA - (yunon. mechane - qurol, mashina) - materialning ma'nosiga tushunmagan holda takrorlashdan iborat xotira.

MYeHNAT - odamning ma'lum maqsadga, o'z ehtiyojlarini qondirish uchun borliqni bilish va uni qayta qurishga, moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga yo'naltirilgan faoliyati.

MYeHNAT PSIXOLOGIIYASI - turli mehnat faoliyatining psixologik xususiyatlarini o'rganadi. Bundan tashqari M.p. da odamda mehnat ko'nikmasi va malakasini shakllantirishning psixologik asoslari ham o'rganiladi.

MOTIV - (lot. movere - harakatga keltirmoq) - ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatga undovchi sabab.

MOTIVATSIYA - odamni faol faoliyatga undovchi sabablar majmui.

MOTIVLAR KURASHI - (lot, motivus - harakatchan) - qaror qabul qilish bilan bog'liq irodaviy harakatlar bosqichi.

MUAMMOLI VAZIIYAT - bilish ehtiyojini qondirishda tafakkur qilish sharti bo'lgan psixologik vaziyat.

MUAMMOLI TA'LIM - o'quvchining faolligini oshirishga qaratilgan va o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan o'qitish usuli. Bunda o'quvchi ilmiy bilishning ob'ekti qarama-qarshiliklarini engish usullarini topadi, fikr yuritishni o'rganadi, bilimlarni ijodiy o'zlashtiradi.

MULOQOT - ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishi. Odamlar o'rtasida axborot almashish, o'zaro ta'sirning yagona yo'lini ishlab chiqish, o'zgalarni idrok qilish va tushunib baholash xarakteriga ega.

NAZARIY TAFAKKUR - tafakkur turlaridan biri, u ob'ektlarning xususiyatlarini, qonuniyatlarini ochishga qaratilgan bo'ladi. Mas., fandagi fundamental tadqiqotlar nazariy tafakkurga asoslangan

NIZO - o'zaro ta'sir ko'rsatayotgan kishilarning qarama-qarshi qizishishi.

NUTQ - odamlarning til vositasi bilan aloqa qilishning tarixan tarkib topgan shakli. N. muloqotda tildan foydalanish jarayoni, N. til bilan funktsional jihatdan bog'lik. N. ning fiziologik asosi ikkinchi signal tizimi, muvaqqat nerv bog'lanishlaridir.

NUTQ MADANIYATI - muloqot jarayonida ma'lum til normalariga asoslangan holda ma'noli nutqni ifoda etish.

NUFUZ - shaxsning ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan fazilati, qadr-qimmat hamda atrofdagi boshqa kishilarga nisbatan ta'sirchanligi

ODAMNING ICHKI DUNYOSI - shaxsning dunyoqarashi, g'oyalari, ideallari, orzulari, qadriyatlarini yig'indisi.

OILA - turmush qurish, qarindosh-urug'chilik asosidagi kichik guruh. Uning a'zolari yagona yashash sharoiti, o'zaro yordam va axloqiy javobgarlik asosida birlashadi.

OLDINDAN AKS ETTIRISH - psixik aks ettirish usullaridan biri. U ma'lum jarayonning o'sib rivojlanib borishini oldindan ko'ra bilish imkoniyatini yaratadi. O. a.e. mexanizmi P.K.Anoxin tomonidan kashf etilgan.

ONG - ob'ektiv borliqni psixik aks ettirishning faqat insongagina xos yuqori usuli. Odamlarning ijtimoiy tarixiy faoliyati vositasida paydo bo'lgan.

ONGSIZLIK - odam o'ngiga borib etmagan psixik jarayonlar majmui.

ONG VA FAOLIYAT BIRLIGI - psixologiyaning ong bilan faoliyat birligi, uning o'zaro bog'liqligini e'tirof etuvchi g'oya.

ONG OSTI HOLATLARI - aktual ravishda anglab olinmaydigan psixik jarayonlar va psixik holatlar yig'indisi. Odamning xatti-harakatlari va uning ongi mazmuniga ta'sir etishga qodir.

ONTOGYeNYeZ - (yunon. on, ontos- asl, tub, genesis - tug'ilish, paydo bo'lish) - organizmning individual rivojlanishi. Tirik mavjudodning paydo bo'lgan davridan to oxirigacha bo'lgan davrdagi o'zgarishlar majmui.

OPYERATIV XOTIRA - (lot. operatio - harakat) - xotira turlaridan biri. Bu ma'lum faoliyatni bajarish jarayonida ifodalanadi, uzoq, muddatli xotiradan vaqtincha foydalanadi.

ORZU - shaxsning o'zi uchun yoqimli bo'lgan istiqbol obrazlarni ongida yaratishdan iborat hayol turi. O. shaxsning ehtiyojlari, istak va intilishlari bilan bevosita bog'liq

PANTOMIMIKA - (yunon. ranto mimos - hamma narsaga taqlid qiluvchi) - inson gavidasining mimika, imo-ishora, intonatsiyalar bilan birga uning psixik holatini, ayniqsa, his-tuyg'ularini ifodalovchi harakatlari

PARAPSIKOLOGIYA - (yunon. raga - oldida, yonida, rsysche - ruh, lodos - ta'limot)- psixologiya tadqiqot sohalaridan biri, sezgi a'zolari ishtirokisiz idrok qilish shakllarini, shu bilan birga tirik mavjudodning fizik hodisalarga mushak kuchisiz ta'sir etish turlarini o'rganadi. Muammosi bahsga molik sohadir

PYEDAGOGIK MULOQOT - o'qituvchining o'quvchi bilan muloqotda bo'lishi. P.m. ta'sirchanligi o'qituvchining nazokati va muloqot qobiliyatining rivojlanganligi bilan belgilanadi.

PYEDOLOGIYA - (yunon. raides - bola, lodos - ta'limot) - XX asr boshlarida vujudga kelgan psixologiya va pedagogikadagi oqim. Bola tarbiyasi haqidagi fanlarni amaliy rivojlantirish bilan shug'ullangan

PROAKTIV TORMOZLANISH - (lot. proaktivus - o'ta faol yunon. tormoz) - avvalgi faoliyatning qayta-qayta ko'p takrorlanishi natijasida keyingi materiallarni esga tushirishning yomonlashuvi.

PROYEKTIV MYETOD - (lot. projektus oldinga tashlangan, yunon. methodos - tadqiqot) - shaxsni tadqiq qilish metodlaridan biri. By metodda mas, tajriba vaziyatlarida rasmlar idrok qilinib, uning talqini beriladi

PROFYESSIOGRAFIYA - (lot, professio - kasb, yunon. grarho yozaman) - kasblarning ijtimoiy-psixologik va boshqa xususiyatlarini o'rganadigan yo'nalish

PSIXIATRIYA - (yunon. rsysche jon, iatreia - davolash) - ruhiy kasalliklar, ularning paydo bo'lish sabablari, uning oldini olish hamda davolash haqidagi fan.

PSIXIKA - (yunon. rsyschikos ruhiy) - yuksak darajada tashkil topgan materiya - miyaning funktsiyasi. Uning mohiyati tuyg'ular, idrok, tasavvur, fikrlar, iroda va boshqalar ko'rinishida aks ettirishdan iborat.

PSIXIK JARAYONLAR - u yoki bu psixik mahsulot va natijalarni (psixik obrazlar, holatlar, tushunchalar, hissiyot va x.k.) hosil qiluvchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi jarayon.

PSIXIK KYESKINLIK - faoliyati yoki xatti-harakatni bajarishga, ma'lum odamlar bilan muloqotga kirishishga to'sqinlik qiluvchi motiv.

PSIXIK TARAQQIYOT DIAGNOSTIKASI - (yunon. rpsychikos- ruhiy, diagnostikos - aniqlashga oid) - psixik taraqqiyot darajasi va individual psixologik xycysiyatlarni aniqlash maqsadida odamni har tomonlama tekshirib ko'rish usuli.

PSIXOANALIZ - (yunon. ruh - analysis - bo'linish) - ongsiz psixik jarayonlar va motivatsiyaga asoslangan psixologik ta'limot. XIX asr oxiri XX asr boshlarida avstriyalik psixiatr Z.Freyd tomonidan asab kasalliklarining umumiy nazariyasi va ularni davolash metodi sifatida ilgari surilgan

PSIXODIAGNOSTIKA - (yunon.diagn'stik's - bilishga qodir) shaxsning individual psixologik xususiyatlarini aniqlovchi va o'lchashni ishlab chiquvchi psixologik usul.

PSIXOLOGIIYa - (yunon. rsyche ruh, iogos - bilim) - odamning ob'ektiv borliqni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-hissiyot va boshqa psixik holatlar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan

PSIXIK HOLATLAR - psixik hayot shakllari - diqqat, hissiyot, iroda jarayonlari psixik holatlar deb ataladi. P.x., (xushchaqchaqlik, ruhlanish, siqilish, ziyraklik, qat'iylik, tirishqoqlik va x.k.) shaxslarda ma'lum darajada barqaror bo'lib, ularning muayyan xususiyatiga ham aylanib qoladi.

PSIXOKORRYeKTSIIYa - (ing. korrektio - to'g'rilamoq) - shaxsning psixik rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish usullarini qo'llash jarayoni

PSIXOLOGIK XIZMAT - psixologiyani amaliyotda qo'llash tizimi. U ishlab chiqarish, maorif, sog'liqni saqlash, sport, yuridik va x.k. tashkilotlarda psixologik ekspertiza, diagnostika va konsultatsiya vazifalarini bajaradi.

PSIXOLOGIK QIYOFA - shaxsning alohida xususiyatlari bilangina emas, balki umumiy sifatleri, xarakteri va qobiliyatlari bilan yo'nalgan maslagi ta'siri ostida bo'lgan psixik jarayonlar va holatlarning o'ziga xosligini belgilovchi tug'ma zehn va tajribalari

PSIXOLOGIK TO'SIQ - ma'lum faoliyat yoki ish-harakatlarni amalga oshirishga, jumladan, birona odam yoki kishilar guruhi bilan munosabatda bo'lishga to'sqinlik qiladigan sabab

PSIXOLOGIIYaDA MATYeMATIK STATISTIKA USULI - Ilmiy va amaliy xulosalarning aniqligi, to'g'riligi, hayotiyiligini ta'minlovchi matematik metod.

P.m.s.u. olingan natijalarni ehtimollik nazariyasiga asosan to'g'ri va ishonchliligini aniqlab beradi

RYeSPONDYeNT - (ing. respondent- javob beruvchi) - psixologik tadqiqotda ma'lum bir savolga javob beruvchi kishi

RYeFYeRYeNT GURUH - (lot. referentis- bildiruvchi) - shaxsning har tomonlama ishongan, o'ziga yaqin tutgan guruhi

RYeFLYeKS - (lot. reflexus - aks etish) - organizmning markaziy nerv tizimi orqali ichki yoki tashqi muhit omillari ta'sirida retseptorlar qo'zg'alishiga javoban ko'rsatiladigan reaksiyasi. R. a'zolarining ishini va ularning o'zaro ta'sirini tartibga keltirishda, organizm bir butunligini saqlash hamda yashash sharoitiga moslashishda katta ahamiyatga ega

RYeFLYeKSIYa - (lot. reflexus - aks ettirish) - odam bilimlarining o'z-o'ziga, o'zining ichki olamiga, psixik sifatlari va psixik holatlariga qaratilishi

RYeTSYePTOR - (lot. recirere - qabul qilmoq) - analizatorning qo'zg'alishini qabul qiluvchi ichki qismi

SANGVINIK - (yunop. sanguis qon) - temperament turlaridan. Bu tur chaqqon, harakatchan, taassurotlari tez-tez o'zgarib turadigan, boshqa kishilarga nisbatan dilkashlik va mehribonlik qilish xislatlari bilan xarakterlanadi.

SARDOR - guruhning rahbarligini bajaruvchi a'zosi.

SAROSIMA - psixik holat, unda tashqi ta'sirlar natijasida kishida, kishilar guruhida umumiy qo'rquv va ushbu vaziyatdan chiqish holatini qidirish xususiyati paydo bo'ladi.

SYeVGI - boshqa shaxsga, kishilar jamoasi yoki fikrga yo'naltirilgan intim, chuqur his-tuyg'u.

SYeZGILAR - psixik aks ettirishning oddiy usuli tariqasida hayvonlarga ham, odamlarga ham xos xususiyat. Voqelikdagi narsa va hodisalarning ayrim belgi va xususiyatlarini bilib olishni ta'minlaydi.

SYeZGI A'ZOLARINING O'ZIGA XOS QUVVATI - sezgi a'zolarining maxsus quvvati haqidagi qonun bo'lib, bu qonunga binoan sezgi a'zolari tashqi olamdagi narsa va hodisalarning ta'sirini aks ettirmay, balki sezgi a'zolarining o'ziga xos quvvatini qo'zg'ovchi tashqi turtki deb hisoblanadi. (M.Myuller).

SYeZGI CHYeGARASI - sezgining mutloq chegarasi. Minimal kuchga ega bo'lgan qo'zg'ovchining bilinar-bilinmas ta'sirini sezishga sezgining quyi chegarasi, qo'zg'ovchining eng yuqori kuchga ega bo'lgan ta'sirini sezishga - sezgining yuqori (maksimal) chegarasi deyiladi.

SYeZGIRLIK - o'ta sezuvchanlik, sezgi a'zolarining o'ziga ta'sir etib turgan qo'zg'ovchilarning salgina yoki unchalik farq qilmaydigan ta'sirini ajrata olish qobiliyati.

SYeMANTIK - (yunon. bildiradigan, ifodalaydigan) - ma'noli, so'zning ma'nosiga qaratilgan, ma'noga ega bo'lgan nutq.

SYeNZITIVLIK - (lot. sensus hissiyot) - turli ta'sirga nisbatan sezgilarning tez va kuchli qo'zg'alishi.

SYeNZITIV YOSH DAVRLARI - yoshning o'sish davrlari. Bunda ma'lum yosh davriga xos psixik xususiyat va jarayonlar, yuqori darajada yaxshi rivojlanadi. Oldindan yoki kechikib kelgan senzitiv yosh davri ta'lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir etadi

SYeSKANUVCHANLIK - tirik organizmlarning ta'sirlarga biologik ahamiyatta ega javob qaytarish qobiliyati

SINTYeZ - (yunon. synthesis - birikish, qo'shilish) - tafakkurning yagona analitik- sintetik jarayonida yakka hodisalarni umumiyashtirishga qaratilgan fikr yuritishi operatsiyasi.

SISTYeMA - (yunon. systema - birlashma, bir butun) - umumiylikni tashkil etuvchi ko'p qismlarning o'zaro bog'liqligi tizimi.

STIMUL - (lot. stimulus - xalacho'p) - retseptorlarda qo'zgalishni vujudga keltiradigan tashqi yoki ichki ta'sir.

STRYeSS - (ing. stress - zo'riqish)- kuchli qo'zg'ovchilar ta'sirida yuzaga keladigan ruhiy holat

SO'Z-MANTIQUIY TAFAKKUR - tafakkur turlaridan, bu mantiqiy operatsiyalar, omillar yordamida tushunchalar orqali ifodalanadi

SUHBAT - psixologiya metodlaridan biri, nutq muloqoti yordamida bevosita ma'lumot olinadi

TASAVVUR - sezgi a'zolariga qachonlardir ta'sir etgan narsa va hodisalarning yaqqol xissiy obrazi.

TASVIR XOTIRASI - murakkab tasviriy ko'rinishlar xotirasi. Kinorejissyor, rassom, dizaynerlik kasblari uchun zarur xotira turi.

TAFAKKUR - inson aqliy faoliyatining yuksak shakli. Sezgi idrok va tasavvurlar orqali bevosita bilib bo'lmaydigan narsa va hodisalar T.da ongli ravishda aks etadi. T. jarayonida fikr vujudga keladi, bu fikrlar inson ongida hukm, tushuncha, xulosa shakllarida yuzaga keladi

TAHLIL - tafakkur qilish usuli, bunda murakkab ob'ektlar qismlarga bo'lib o'rganiladi. T. jarayonida butunning bo'laklarga nisbatan munosabati aniqlanadi.

TASHVISH - biror bir muhim voqea, faoliyat oldidan shaxsda paydo bo'ladigan tuyg'u.

TA'LIMGA BYeRILUVCHANLIK - ta'lim jarayonida beriladigan bilim, malaka, ko'nikmalarni shaxs tomonidan o'zlashtirishning individual ko'rsatkichlari.

TA'M - sezgi turi (shirin, achchiq, chuchuk, tuzli). Analizator til o'zagidagi nerv tugunlari hamda bosh miya po'stloq qismidagi T. markazidir.

TA'SIR - individning o'zga odam bilan o'zaro ta'siri natijasida uning xulq-atvorini, tasavvurini, bahosini o'zgartirish jarayoni va natijasi.

TYeLYePATIYa - (yunon. tele - uzoq, rathos - his-tuyg'u) - sezgi a'zolarining ishtirokisiz psixik hodisalarni, fikrlarni masofadan turib uzatish imkoniyati haqidagi qarash.

TYeMPYeRAMYeNT - (lot. temreramentum - qismlarning bir-biriga munosabati) - shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmui. Bu kishida faoliyat va xulq-atvorning dinamik va emotsional tomonlari bilan xarakterlanadi.

TRYeNING - (ing. training - mashq qilmoq) - guruhlarda muloqotning madaniy, obro'li bo'lishini rivojlantirish maqsadida olib boriladigan psixologik ishlarning faol usuli (guruh-guruh bo'lib munozara, baxslar, rolli o'yinlar va boshqalarni o'tkazish).

TUSh KO'RISh - uxlab yottan odam bosh miya yarim sharlari qobig'idagi ba'zi nerv markazlari faoliyati natijasida uyqu vaqtida hosil bo'ladigan ma'lum darajadagi aniq obrazlar.

TUShUNCHA - voqelikdagi narsa va hodisalarning muhim belgi va xususiyatlarini bitta so'z yoki so'zlar guruhi bilan ifodalashdan iborat tafakkurning mantiqiy shakli

UDDALASH - muayyan fa oliyat turining muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlovchi ongli va avtomatlashtirilgan harakatlar tizimi.

UZOQ MUDDATLI XOTIRA - xotira turlaridan. Bu bilimlarni shu bilan birga ko'nikma va malakalarni uzoq vaqtgacha esda saqlashni ta'minlaydi, hamda g'oyat ko'p hajmdagi axborotni esda tutish bilan xarakterlanadi.

UYQU - orgnizmning vaqti-vaqti bilan ro'y beradigan, nisbatan harakatsiz holati. Bunda ong bilan tashqi muhit o'rtasidagi aloqa ma'lum darajada uziladi.

UMUMIY ISTYe'DOD - kishining qobiliyatlari birligi. Bu shaxsning aqliy (intellektual) imkoniyatlari doirasi bilan faoliyatning o'ziga xosligi darajasini belgilab beradi.

UMUMIY PSIXOLOGIYa - psixologiyaning umumiy qonuniyatlarini, nazariy asoslarini, metodlarini nazariy va eksperimental tadqiq qiluvchi sohasi.

UMUMLASHTIRISH - voqelikdagi narsa va hodisalarni umumiy va muhim belgilariga qarab fikran birlashtirishdan iborat tafakkur jarayoni.

UNUTISH - oldin esda olib qolingan ma'lumotlarni keyinchalik qayta esga tushira olish imkoniyatining yo'qligi jarayoni.

UNUTISH CHIZIG'I - unutish jarayonining notekisligini ko'rsatuvchi chiziqli tasvir. Avvalgi bir necha soatda unutish tezligi yuqori, so'ngra unutish sekinlashishini ko'rsatadi

FAZONI IDROK QILISH - voqelikdagi narsa va hodisalarni fazoda tutgan o'rnini, shaklini, miqdorini uch o'lchov asosida (balandlik, kenglik, uzunlikda) bevosita aks ettirish.

FAOLIYAT - insongagina xos, ong bilan boshqariladigan ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishga, uni qayta qurishga yo'naltirilgan fa oliyat.

FAOLLIK - tirik materianing umumiy xususiyati, tevarak atrofdagi muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishida namoyon bo'ladi. Psixik. F. bu o'zaro tahsir, shu asosda F. ko'rsatish bilan xarakterlanadi.

FARAZ - ma'lum masalani echishning taxmini, uning loyihasi

FILOGYeNYeZ - (yunon. rhye- qabila, urug', genesis - paydo bo'lish) muayyan tirik mavjudot turining erda hayot boshlanishidan keyingi evalyutsion taraqqiyot jarayoni. Psixologiyada inson psixikasining o'zgarishlari, uning inson evolyutsiyasi va madaniyat bilan bog'liqligi tushuniladi. Individual taraqqiyot - ontogenez va tarixiy taraqqiyot - filogenez - jonli tabiatning ajralmas tomonlaridir

FLYeGMATIK - (yunon. flegma- balg'am, shilimshiq modda)- temperament turlaridan biri. Bu harakatlarning sekinligi, barqarorligi, emotsional holatlarining tashqi ko'rinishlari kuchli emasligida namoyon bo'ladi.

FRYeYDIZM - XX asrda maydonga kelgan psixologik yo'nalish. Unda inson xulqining asosiy harakatlantiruvchi kuchi ongsiz, instinktiv mayldir deb hisoblanib, ongning etakchilik roli kamsitiladi. Bu nazariyaning asoschisi astriyalik psixolog, psixiatr Z.Freyddir

XAVOTIRLANISH - individning boshdan kechirish jarayoni bo'lib, u aniqmas bir xavf oldidan paydo bo'ladi.

HAYOL - mavjud tasavvurlar asosida yangi obrazlarni yaratishdan iborat psixik aks ettirish jarayonlaridan biri. U ixtiyorsiz va ixtiyoriy, ijodiy xayol turlariga ajratiladi.

XARAKTYeR - (yunon, karakter - xususiyat, belgi) - kishidagi barqaror psixik xususiyatlarning individual birligi. U shaxsning mehnatga, atrofdagi narsa va hodisalarga, boshqa kishilarga va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarida ifodalanadi. X. muayyan sharoit xatti-harakatlarni belgilab beradigan individual psixologik xususiyatlar yig'indisidir

XOLYeRIK - (yunon. chole - safro, cariq o't) - temperament turi, u hissiyotning jo'shqinligi, kayfiyatning birdaniga tez o'zgarib qolishi, hissiyotning muvozanatsizligi va umuman harakatchanligi bilan ifodalanadi.

XOTIRA - aks ettirilgan narsa va hodisalarni, tajribani esda qoldirish, esda saqlash va zarur bo'lganda esga tushirishdan iborat psixik jarayon

XULOSA CHIQRISH - tafakkurning mantiqiy shakllaridan, bunda bir qancha hukmlar asosida ma'lum xulosa chiqariladi. X.ch.- induktiv, deduktiv va analogik turlarga ajratiladi

ShAKLLANTIRUVCHI TAJRIBA - psixologiya metodi, bu metod orqali shaxsda zaruriy psixik jarayon yoki sifatlar rejali ravishda shakllantiriladi.

ShARTLI RYeFLYeKS - (lot. reflexus - aks etish) - reflektor nazariyasining asosiy tushunchasi, shartli qo'zg'ovchilarga javob berishdan iborat refleks.

ShARTLI GURUH - odamlarning ayrim belgilari (yoshi, kasbi va x.k.)ga qarab guruhga birlashuvi.

ShARTSIZ RYeFLYeKS - (lot. reflexus - aks etish) - psixikaning I.M.Sechenov va I.P.Pavlov tomonidan kashf etilgan reflektor nazariyasining asosiy tushunchasi. Har qanday ta'sirga instinktiv javob berishdan iborat tug'ma refleks.

IIIAXC - ijtimoiy munosabatlarga kiruvchi va ongli fa oliyat bilan shug'ullanuvchi betakror odam

ShAXSLARARO MUNOSABAT - muloqot jarayonidagi o'zaro ta'sir etish natijasida ro'y beradigan ijtimoiy-psixologik xodisalar.

ShAXSLARARO MOSLIK - muloqot va birgalikdagi faoliyatda bo'layotgan odamlarning qiziqishlari, motivlari, ehtiyojlari, xarakterlari, temperamentlari, dunyoqarashlari va shaxslararo o'zaro ta'sir uchun zarur individual psixologik xarakteristikalarining mosligi

EVRISTIKA - (yunon. heurisk' - topaman) - haqiqatni topish san'ati, nazariy tadqiqotlardagi mantiqiy usullar va metodik qoidalar tizimi. E. - samarali, mahsuldor ijodiy tafakkurni o'rganuvchi fan tarmog'i.

EGIZAKLAR MYeTODI - bir xil irsiyat, egizak bolalarni qiyoslab tadqiq qilish. Bu metodni F.Galg'ton taklif qilgan.

EGOIZM - (lot. ego - men) - xudbinlik bo'lib, shaxsning o'z qiziqishlari va ehtiyojlarini boshqa shaxslar va ijtimoiy guruh qiziqishlari bilan qiziqmay, ulardan yuqori qo'yishi. E. ning rivojlanishi va shaxs yo'nalishida ustivor bo'lishi tarbiyadagi jiddiy xatoliklar natijasidir

EKSPYeRIMYeNT TAJRIBA - (lot. exrerimentum - namuna,tajriba)- psixologiyaning asosiy metodlaridan, o'zgaruvchan mustaqil psixik holatlarning boshqa nomustaqil holatlariga ta'sir etishdagi aniq ma'lumotlarga tayanadi

EKSTRAVYERSIYA - (lot. extra - haddan tashqari, versi' - o'zgarish)-shaxsning tevarak-atrofdagi odamlarga, tashqi hodisalarga yo'nalishi. E. qiziqishlarning kishidan tashqaridagi narsa va hodisalarga ko'chishi demakdir

EMOTSIYA - (lot. emovere - uyg'otish, to'lqinlantirish) - odam yoki hayvonlarning sub'ektiv ifodalangan ichki yoki tashqi qo'zg'ovchilarga ta'siriga javob reaksiyasi.

EMPATIYA - (yunon. emratheia birgalikda dardlashmoq) - boshqa odamlarning psixik holatlarini tushunish va ularga hamdardlik qilish qobiliyati

ESGA TUSHIRISH - xotira jarayonlaridan biri. Buning natijasida oldin esda olib qolingani bilimlarni faollashtirish yuzaga keladi.

ESDA OLIB QOLISH - yangi qabul qilingan axborotlarni oldin egallangan bilim va tajribalar bilan bog'langan xolda esda saqlashga qaratilgan psixik faoliyat.

ETIKA - (yunon. eth's - urf-odat, xususiyat) - axloqiylik, ma'naviylik haqidagi ta'limot.

ETNOPSIXOLOGIYA - (yunon. ethnos - qabila, xalq, rsyche - ryh, logos - ta'limot) - psixologiya fanining sohasi, odam psixikasining etnik xususiyatlarini, milliy xarakterini, milliy o'zligini anglash, etnik stereotip singari funktsiyalarning shakllanish qonuniyatlarini o'rganadi

EHTIYOJ - odam va hayvon faolligining asosiy manbai, aniq sharoitlar bilan bog'lik zaruriyatning ichki holati.

EHTIROS - muayyan faoliyat turiga kuchli intilish bilan bog'liq davomli va barqaror emotsional holat.

E'TIQOD - maslakni amalga oshirish, shaxsning kundalik ehtiyojiga aylangan intilishi, xatti-harakati.

O'YIN - faoliyat turlaridan biri. Bu bolalarning kattalar faoliyatini, ularning ish- harakatlarini, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aks ettirishda ifodalanadigan va tevarak-atrofdagi borliqni bilishga qaratilgan faoliyatidir.

O'Z-O'ZINI KUZATISH - odamning o'z psixik holatlari bilan o'z xatti-harakatlarini, o'rganishdan iborat usul.

O'Z-O'ZINI TUTA BILISH - shaxsning muayyan sharoitlarda ortiqcha fikr, his- tuyg'u, xatti-harakatlarini ongli ravishda tiyib turish, o'z fikr, hissiyot va harakatlarini maqsadga muvofiq yo'naltira olishdan iborat irodaviy xarakter xislati.

O'Z-O'ZINING XULQINI BOSHQARISH - faollikni boshqarish darajasi. Bunda shaxs o'z xulq-atvorini qabul qilgan qaroriga ko'ra boshqarib, zarur hollarda faoliyatdagi nuqsonlarni tuzatadi.

O'ZARO INDUKTSIYA - nerv jarayonlarining qo'zg'alish va tormozlanishning o'zaro ta'siri (Q. induksiya).

O'QISH - shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashga hamda uni mustahkam esda saqdam qolish jarayoni. O'qish har qanday faoliyatning zaruriy qismlaridan bo'lib, u sub'ektni o'zgartirish jarayoni hamdir.

O'LCHOV NATIJALARINING QIYMATI - o'lchov natijalarining aniqligini ko'rsatadigan son.

O'Z-O'ZIGA BAHO BYERISH - shaxsning o'z-o'ziga baho berishi.

O'Z-O'ZINI ANGLASH - individning o'zi haqida nisbatan barqaror anglangan tasavvurlar tizimi. Uning asosida individ odamlar bilan o'z munosabatini o'rganadi. O'.o'.a.ning shakllanishi jamiyatning ongli a'zosini tarbiyalashning zarur shartlaridan biridir.

O'Z-O'ZINI ISHONTIRISH - o'z-o'ziga qaratilgan ishontirish jarayoni, bunda ishontiruvchi sub'ekt va ob'ektning birligi namoyon bo'ladi.

O'RGANISH - bilish, ortgirilgan individual tajriba jarayoni va natijasi.

QAYTARMA ALOQA - barcha murakkab, tizimlarda boshqarish va harakatlarni tartibga solib turishning muhim asosi. Axborot boshqaruvchi a'zolariga harakag natijalari to'g'risida xabar kelganda bajaruvchi a'zolarga buyruq berish shakllanadi.

QAROR QABUL QILISH - masalani xal qilish, echish usullaridan birini tanlash.

QIZIQISH - shaxsning o'zi uchun qimmatli va yoqimli bo'lgan muayyan narsa yoki hodisalarga munosabati. Q. keng va tor, chuqur va yuzasi, barqaror bo'lishi mumkin.

QISQA MUDDATLI XOTIRA - qisqa muddatga esda qoldirishni ta'minlaydigan xotira turi.

QOBILIYATLAR - shaxsning ma'lum faoliyatidagi muvaffaqiyatlarini va osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyatlar.

QO'ZG'ATUVCHANLIK, QO'ZG'ALUVCHANLIK - tashqi qo'zg'ovchi omillar ta'sirida fiziologik holatlarni o'zgartirib yuborish qobiliyati. Barcha tirik mavjudotga xos xususiyat.

QO'RQINCH - odamning o'ziga yoki yaqin kishilariga taalluqli bo'lgan bo'lgan haqiqiy yoki xayoliy xavf-xatarga nisbatan yuzaga kelgan emotsional holat

G'AZAB - jahl chiqishidan iborat emotsional holat. Shaxsning ehtiyojlarini qoniqtirish jarayonida biror bir to'siqlarga duch kelganda yuz beradi.

G'OYa - narsa yoki hodisalar haqidagi muayyan tasavvur va tushunchalar yig'indisi. Moddiy olamni aks ettiruvchi inson tafakkurining muayyan tushunchalar shakldagi maxsuli

HID BILISH SYeZGISI - sezgi turi, hidlarni aks ettirish jarayoni. Uning analizatori burun tusig'iniig shilliq pardasida joylashgan va uning markazi bosh miya po'sloq qismidadir.

HISSIYOT - odamning yuksak ehtiyojlarini qondirish yoki qondirmaslik qobiliyatining mavjudligi va psixik obraz yarata olish natijasida uning tevarak atrofidagi olamga bo'lgan munosabatlarning ongda aks eshitirilishidan iborat jarayon.

HUKM - tafakkur usullaridan, u narsa va hodisalar o'rtasida o'zaro biron bir bog'lanishlarning borligini, tasdiqlash yoki inkor qilishda ifodalanadi.

HARBIY PSIXOLOGIYa - psixologiya sohasi. Harbiylar shaxsini, turli harbiy faoliyatning psixologik xususiyatlarini, harbiy jamoalarning jangovar tayyorgarlik metodlarini o'rganadi

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. – “Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” - Toshkent: “Sharq”, 1997 y.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. Toshkent, 1997 y.
3. G‘oziev E. Psixologiya. – Toshkent, 1994 y.
4. G‘oziev E. Oliy maktab psixologiyasi. – Toshkent: “O‘qituvchi”. 1997 y.
5. G‘oziev E. O‘qituvchining etnopsixologik xususiyatlari. – “Xalq ta’limi”. 1999 y. 1-son.
6. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent. “O‘qituvchi”, 1994 y.
7. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiyasi asoslari. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1994
8. Davletshin M.G. Psixologiyada shaxsni o‘rganish istiqbollari. – “Xalq ta’limi”. 2001 yil. 5-son.
9. “Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya”. Davletshin M.G. tahriri ostida. – Toshkent, 1974 y.
10. Davletshin M. G. “Zamonaviy maktab o‘qituvchining psixologiyasi”. – Toshkent, 1999 y.
11. “Umumiy psixologiya” A.V.Petrovskiy tahririda. – Toshkent, 1992 y.
12. “Psixologiya”. Qisqacha izohli lug‘ati. Tuzuvchi: D.Xusanova. – TDPU, 2001 y.
13. “Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum”. Professor – A.I.Sherbakov. – Toshkent. “O‘qituvchi” 1991 yil. 117, 132, 135, 183, 184, 212 betlar.
14. Pedagogik psixologiya. Ma’ruzalar matni. Tuzuvchi: Husanova D. TDPU, 2001 y.
15. Sh.A.Do‘stmuhamedova O‘quvchilarning o‘quv faoliyatlarini boshqarish psixologiyasi. T., 2000 y.
16. T.M.Azizova- “Boshqaruv muloqoti psixologiyasi”. T., 2000 y.
17. G‘, E.G‘oziev “Umumiy psixologiya”. - Toshkent 1999 y.
18. B.Qodirov “Intellektual koeffitsent umumiy qobiliyatlarini aniqlash testi”. - Toshkent 1995 y.

19. E.Iskandarov “O‘quvchilar ruhiyatini o‘rganish uslublari”. Sam-1998 y.
20. V.M.Karimova. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma. – T., 2002
21. V.Karimova. Ijtimoiy psixologiya asoslari. – T., 1994
22. V.M.Karimova. F.Akramova. Psixologiya. Ma’ruzalar matni,. – T., 2000
23. A.V.Petrovskiy tahriri ostida. Umumiy psixologiya. – T., 1975
24. Psixologiya. Pod red. A.A.Kыlova. – M., 1998
25. Golfura J. Chto takoe psixologiya. – T. 1. Gl 5. M., 1992
26. E.G‘oziev. Umumiy psixologiya... – T., 2002
27. Nemov R.S. psixologiya. – Kn.1. – M., 1998
28. M. Mamaitov. “Milliy psixologik qiyofa va uning xususiyatlari”. Tosh. 1980 y.
29. V. M. Karimova “Psixologiya” Tosh. 2000 y.
30. I. Jabborov. “O‘zbek xalq etnografiyasi» Tosh. 1994 y.
31. X. Alimov. “Milliylik va ijtimoiy ruhiyat» Tosh. 1992 y.
32. I. S. Kon. Rebyonok i obщestvo. Moskva 1988 g.
33. X.Ibragimov, U.Yo‘ldoshev, X.Bobomirzaev. Pedagogik psixologiya. Toshkent.2007 yil
34. M.Z.Zufarova “Umumiy psixologiya”, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent:. – 2010 yil
35. Yu. Mashrapov “Sport psixologiyasi”, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent:. – 2010 yil
36. Z.Yu.Yunusjanova, S.A.Mirzaeva, E.I.Bositxonova “Psixologik parvarish”, “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. Toshkent:. – 2010 yil
37. Z.T.Nishonova, D.S.Qarshieva “Eksperimental psixologiya”, Toshkent:. – 2006 yil
38. N.Boymurodov “Amaliy psixologiya”, “Yangi asr avlodi” nashriyoti Toshkent:. – 2008 yil
39. A.I. Rosupov, L.S. Tursunov “Eksprementol psixologiyadan praktikum” “Mumtoz so‘z” nashriyoti Toshkent:. – 2010 y.

40. Z.Nishonova, G.Alimova “Bolalar psixologiyasidan va uni o‘qitish metodikasi”, “O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi” nashriyot T:. – 2006 y.

41. E.Bobomurodov, Sh. Bobomurodova “O‘zbekiston yoshlarning ijtimoiy psixologiyasi” “O‘zbekiston” T:. – 2010 y.

42. A.Jalolov “Kasb qanday tanlanadi” “Yangi asr avlodi” nashriyoti. T:. – 2010 y.

